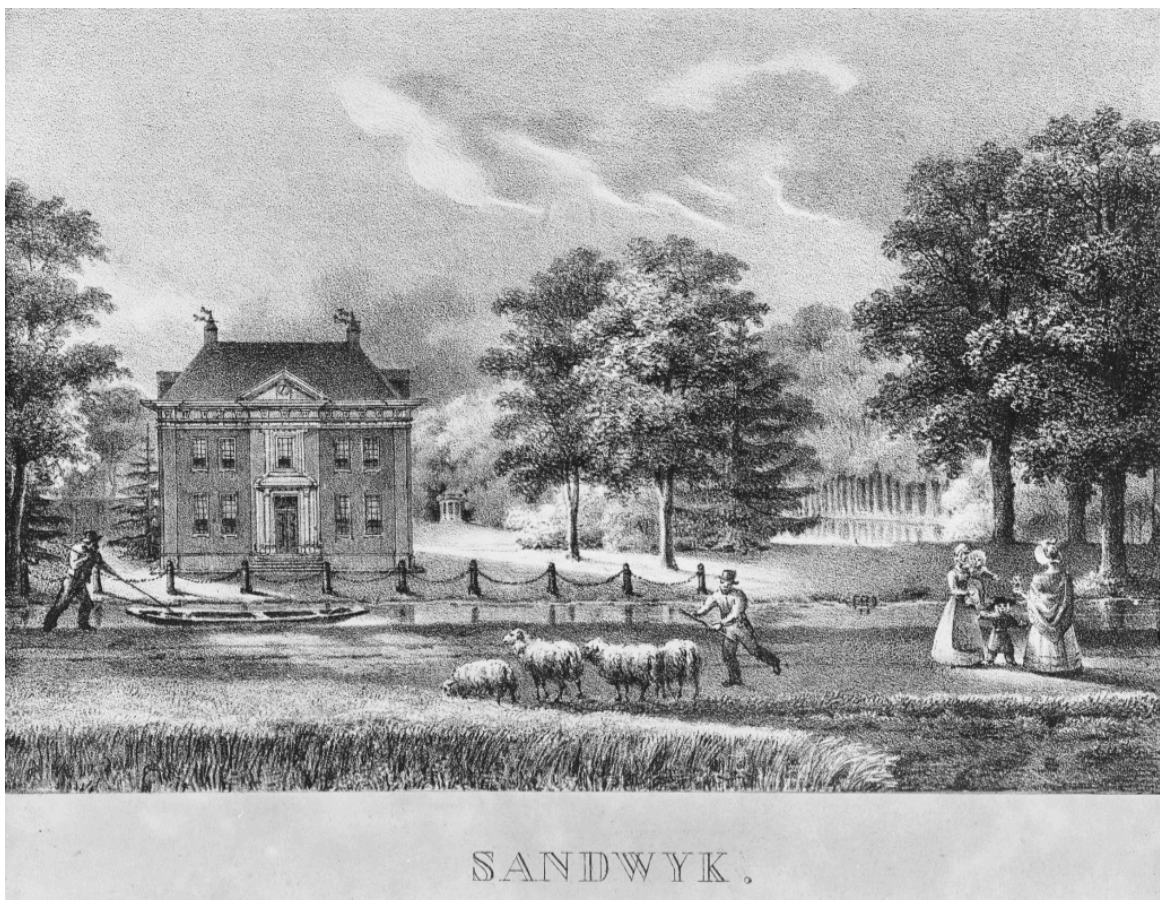

Kleurhistorisch Onderzoek
Huis Sandwijck De Bilt

2021-2022

Rosan Scheres

in opdracht van

Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V.

Objectgegevens

Adres: Utrechtseweg 305, De Bilt

Bouwjaar: 1770

Architect: onbekend

Gebouwtype: landhuis

Monumentnummer: 514662

Beeld omslag: *prent van Huis Sandwijck, ca 1829*

Bron: beeldbank HUA

Gegevens opdrachtgever

Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V.

Doelenstraat 40

3512 XJ Utrecht

Contactpersoon

Jessica van Boxtel

Gegevens onderzoeker

Rosan Scheres

Dorpsstraat 10

6261 NJ Mheer

T: 0628616333

E: rosanscheres@gmail.com

www.historybydesign.org

Voorwoord

In verband met geplande schilderwerkzaamheden is in opdracht van *Stadsherstel Utrecht N.V.* een kleurhistorische verkenning uitgevoerd aan het exterieur van 'Huis Sandwijck' gelegen aan de Utrechtseweg 305 in De Bilt. Het doel van dit kleurhistorisch onderzoek is om inzicht te krijgen in de afwerkingsgeschiedenis van het pand, zodat weloverwogen keuzes kunnen worden gemaakt m.b.t. het aanbrengen van een nieuwe kleurstelling. Een andere kleurstelling dan de huidige is gewenst, om de historische situatie en gelaagdheid van het pand meer tot uitdrukking te laten komen. Voorafgaand aan deze kleurhistorisch verkenning is een bouwhistorische opname gedaan door Lotte Zaaijer, waardoor de ontwikkelingsgeschiedenis van het pand en de opeenvolgende bouwfasen goed inzichtelijk zijn gemaakt.¹ De bevindingen van het bouwhistorisch onderzoek konden zodoende dienen als uitgangspunt voor het kleurhistorisch onderzoek en de te maken keuze m.b.t. een nieuwe kleurstelling.

Methode

Topografisch en stratigrafisch onderzoek in situ aangevuld met microscopische analyse van een aantal beredeneerd genomen verfmonsters en beknopt omringend onderzoek. Voor kleurmatching is gebruik gemaakt van een *Sikkens Color Concept 4041* Kleurenwaaier.

N.B. Door de veelal slechte bewaringstoestand van het verflagenpakket en de moeilijke bereikbaarheid van sommige (hooggelegen) onderdelen is het onderzoek hoofdzakelijk uitgevoerd op basis van puncties, sonderingen en verfmonsters.

Omvang en diepgang van onderzoek

Een *kleurhistorische verkenning* is vergelijkbaar met bouwhistorische verkenning/opname. In de verkenning wordt de verlaagvolgorde globaal beschreven. Hierdoor kan een indicatie worden gekregen van de verlaagopbouw. Op basis de analyse van een aantal beredeneerd genomen verfdwarsdoorsneden kan deze opbouw tot op zekere hoogte, maar niet in alle volledigheid, worden geanalyseerd. Aan de hand van de verkregen resultaten ontstaat een eerste beeld van de historische afwerkingen. De verkenning kan de basis vormen voor verdergaand 'specialistisch kleurhistorisch onderzoek'. De verkenning als zelfstandig onderzoek levert een betrouwbaar, maar niet volledig beeld van de historische kleurstelling en het historisch kleurgebruik.²

© Rosan Scheres 2022

N.B. Niets uit deze rapportage mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, foto kopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur. Het ter inzage geven van dit rapport aan direct belanghebbenden is toegestaan. Tenzij nadrukkelijk anders vermeld, werden de foto's die opgenomen zijn in dit rapport gemaakt door Rosan Scheres.

¹ Lotte Zaaijer, *Bouwhistorische Verkenning Huis Sandwijck, Utrechtseweg 305, De Bilt*, oktober 2021

² Stichting ERM, *Uitvoeringsrichtlijn Kleurhistorisch Onderzoek* (URL 2004), 2016, p. 19

Inleiding	p. 3
Architectonische typering en bouwgeschiedenis	p. 5
Materiaalgebruik	p. 10
Onderzoekslocaties	p. 15
Onderzoeksresultaten per gevelonderdeel	p. 18
Samenvatting en conclusie:	
<i>kleurontwikkeling gevelbeeld Huis Sandwijck</i>	p. 44
<i>van monochroom naar gedifferentieerd</i>	p. 48

Introductie

Huis Sandwijck kwam in 2020 in eigendom van *Stadsherstel Utrecht*. De vorige eigenaar was *Stichting Lieven de Key*, woningbouwvereniging, die het pand in 1989-1991 na een periode van leegstand en verkrotting, gevolgd door kraakbewoning, legaliseerde en renoveerde. Het huis bevat sindsdien 20 zelfstandige wooneenheden en dient in de huidige situatie nog altijd als huisvesting voor een woongroep, de *Vereniging Bewoners Sandwijck*.

De recente geschiedenis van het pand is dus bewogen en vrij uniek. Het huis is in feite door de kraak in 1980 gered van verkrotting en sloop. Maar ook de vroegere geschiedenis van het huis heeft allerlei verschillende opeenvolgende bewoningsperiodes en bouwkundige aanpassingen gekend. Deze zijn uitgebreid beschreven in het bouwhistorische rapport door Lotte Zaaijer in 2021, en worden op de volgende pagina's beknopt beschreven en geïllustreerd als achtergrond voor het kleurhistorisch onderzoek.

Doelstelling van dit onderzoek

Om tot een weloverwogen en meer op de afwerkingsgeschiedenis van het pand gebaseerde keuze te maken dan in het huidige gevelbeeld het geval is (zie hieronder), is een kleuronderzoek aangevraagd. Daarbij is de vraag- en doelstelling vrij algemeen; namelijk om te achterhalen wat de kleurafwerking van de gevel in verschillende opeenvolgende periodes is geweest; en hoe de aanwezige verlaagvolgordes op de verschillende gevelonderdelen te relateren zijn aan de bouwfases die uit het bouwhistorisch onderzoek naar voren zijn gekomen.

Huidige kleursituatie van gevel

In de huidige situatie heeft het houtwerk van daklijst en raampartijen een 'gangbare' afwerking in wit en roomwit, terwijl de deuren een donker- ('grachten') groene kleur kregen. Een combinatie die in de 20ste eeuw veel op historische panden is toegepast, vaak onterecht met het idee dat dit een 'historische' of simpelweg 'passende' kleurafwerking is voor monumenten uit allerlei verschillende periodes.

De gepleisterde onderdelen van de gevel; d.w.z. de pilasters op de hoeken, en de vooruitstekende entreepartijen aan de noord- en oostgevel, zijn geschilderd in een koelgrijze kleur. Een opvallend onderdeel van het huidige kleurbeeld van het huis, vormen de aan de oost- en westgevel gesitueerde serre en veranda's, die zowel van een helder roze kleur zijn voorzien. Hoe men tot deze kleurkeuze gekomen is, is niet duidelijk.

Schematische weergave van de huidige kleurstelling (noordgevel)

Materiaalgebruik en bewaringstoestand van historische verflagen

Wat de huidige verfafwerking niet doet vermoeden, is dat hieroder een variatie aan verschillende materialen schuil gaat: hout, pleisterwerk, terracotta, metaal etc. Dit wordt verder toegelicht in het hoofdstuk "Materiaalgebruik" (p. 10) Verder moest worden geconstateerd dat veel van de originele gevelonderdelen en –materialen is vervangen bij de renovatie van het pand in de periode 1989-1991. De ramen zijn bijvoorbeeld in hun geheel vernieuwd en ook al het hout van de daklijst (met uitzondering van het centrale timpaan in de noordgevel) is vervangen. Daarnaast zijn de nog wel originele (houten) onderdelen, zoals (delen van) de kozijnen, deuren, de veranda aan de westzijde, voorafgaand aan schilderbeurten in het verleden, zeer grondig geschuurd, waarbij de historische verflagen in sommige gevallen vrijwel volledig verloren gegaan zijn.

Het gegeven dat veel (houten) onderdelen vernieuwd zijn, samen met de zeer wisselende (maar overwegend ongunstige) bewaringstoestand van een historische verflagenpakket, bemoeilijkt het uitvoeren van kleuronderzoek en maakt, dat dit voornamelijk op basis van puncties, sonderingen en verfmonsteranalyse moest plaatsvinden. Ook kunnen hierdoor niet met volledige zekerheid conclusies worden getrokken over het complete kleurbeeld in de opeenvolgende bouw- en bewoningsfasen, hierin zullen altijd enkele hiaten en onzekerheden bestaan.

Aanpak en werkwijze

De verschillende geschilderde onderdelen van de gevel worden in situ bestudeerd en onderzocht middels topografisch en stratigrafisch onderzoek. Dit houdt in dat met puncties, sonderingen en kleurtrappen (dit laatste indien op een onderdeel meerdere verflagen worden aangetroffen en het redelijkerwijs mogelijk is) de verflaagvolgorde wordt nagegaan en blootgelegd. De aangetroffen lagen worden gekoppeld aan kleurcodes met gebruikmaking van een kleurenwaaier (in dit geval *Sikkens 4041 Colour Concept*).

Tevens worden van alle geschilderde gevelonderdelen op verschillende plekken verfmonsters genomen, waaruit na bestudering onder een stereomicroscop een selectie wordt gemaakt voor inbedden in polyester giethars t.b.v. analyse onder een onderzoeksmicroscop. Het stratigrafische onderzoek in situ levert in combinatie met microscopische analyse van de laagvolgorde, een redelijk goed beeld op van de opeenvolgende afwerkstadia.

Indeling van dit rapport

Eerst wordt de (bouw)geschiedenis van Huis Sandwijkstra kort weergegeven. Hierbij wordt vooral gefocust op data of periodes waarin er verbouwingen zijn geweest of nieuwe bewoners zijn gekomen. De belangrijkste bouwfasen, die het huidige gevelbeeld hebben 'gevormd', worden uitgelicht. Er wordt hierin ook aandacht besteed aan historisch beeldmateriaal van het huis.

Hierna volgt een beschrijving en weergave van de verschillende materialen die toegepast zijn op de gevel, en uit welke tijd of bouwfase deze (vermoedelijk) dateren.

Dan volgt een overzicht van de onderdelen en locaties waar kleuronderzoek is uitgevoerd; dit wordt middels aanduidingen op gevelaanzichten en in tabellen weergegeven. Het meeste onderzoek heeft plaatsgevonden op de noordgevel, die nog het meest 'oorspronkelijk' van opzet is, en waar door het bouwhistorisch onderzoek een helder onderscheid kon worden gemaakt tussen originele onderdelen en later toegevoegde elementen en versieringen. Ook de oost- en westgevel met de veranda's zijn uitvoeriger onderzocht. De zuidelijke gevel is in huidige vorm redelijk recent van opzet en afwerking; deze bevat de minste (historische) onderdelen, materialen en versieringen en is daardoor slechts op enkele locaties nagelopen, slechts referentie voor de resultaten aan de andere gevels. In de meeste gevallen is op plekken waar stratigrafisch onderzoek is uitgevoerd, ook een verfmonster genomen. In het lab is vervolgens besloten of het betreffende verfmonster wel of niet ingebed en verder geanalyseerd werd.

Hierna volgt een beschrijving van de tijdens het onderzoek gedane observaties m.b.t. de aanwezige verflaagvolgordes op de verschillende geschilderde gevelonderdelen en voor zover mogelijk worden deze observaties geïnterpreteerd. Dit hoofdstuk is per type onderdeel ingedeeld; bijvoorbeeld 'raampartijen', 'deuren', 'veranda', etc. Het wordt afgesloten met een samenvatting van de resultaten waarin, voor zover mogelijk, een opeenvolging wordt gegeven van het historische kleurbeeld van (enkele of de belangrijkste) bouwfasen.

Als laatste volgen aanbevelingen over hoe er om kan worden gegaan met aangetroffen historische kleuren (en ook de hiaten die hierin bestaan). Hierin zijn enkele kleuradviezen opgenomen m.b.t. het reconstrueren en/of combineren van verschillende kleurstadia en verfafwerkingen.

architectonische typering en bouwgeschiedenis

In het onderstaande zijn enkele voor het kleuronderzoek relevante passages opgenomen uit het bouwhistorische rapport dat in 2021 is opgesteld door Lotte Zaaijer.³ Niet alle bouwfasen worden hier vermeld; slechts die periodes, waarin er (ingrijpende) wijzigingen aan het gevelbeeld hebben plaatsgevonden.

Het betreft:

Bouwfase 1:	1770
Bouwfase 3:	1846-1848
Bouwfase 5:	1875
Bouwfase 7:	1916
Bouwfase 12:	1989-1991

Na een korte beschrijving van deze opeenvolgende bouwfasen c.q. gevelwijzigingen, wordt toegelicht hoe deze in het huidige gevelbeeld tot uitdrukking komen en van belang zijn voor het kleuronderzoek en een nieuw aan te brengen kleurstelling.

Bouwfase 1: 1770

Het huidige huis is in 1770 gebouwd in opdracht van Adriana en Paul Engelbert Voet van Winssen die de gronden in 1759 hadden verworven. Het voorste gedeelte van het huidige gebouw en het rechter deel van het voorste bouwdeel daarachter dateert uit deze periode. De voorgevel is vormgegeven in de Lodewijk XVI-stijl (die in ons land gangbaar was tussen ongeveer 1770-1800). Kenmerkend voor deze neoclassicistische stijl zijn de symmetrische opzet, strakke lijnen, klassieke pilasters, de kroonlijst met triglifien en het centrale fronton. In de gevel zijn schuifvensters aanwezig met drie ruiten brede ramen, dat gebruikelijk is vanaf het eind van de achttiende eeuw. Het pand is voorzien van een hoge kap met schoorstenen op de hoeken en in de voorgevel een centrale timpaan waarin een klok lijkt te hebben gezeten.

Prenten van rond 1829 uit de collectie van het Utrechts Archief die de oorspronkelijke opzet, vormgeving en detaillering van de (noord)gevel tonen

³Lotte Zaaijer, *Bouwhistorische Verkenning Huis Sandwijck, Utrechtseweg 305, De Bilt, oktober 2021*

Bouwfase 3: 1846-1848

In 1846 wordt het landhuis flink verbouwd en uitgebreid in opdracht van Elisabeth Petronella Both Hendriksen (1809-1880) en Christian Willem Johan baron van Boetzelaer (1806- 1872). Aan de achterzijde wordt het huis vergroot ten behoeve van extra dienstvertrekken. In 1848 wordt het huis opgemeten, het heeft op dat moment een U-vormige grondvorm. Door de uitbreiding met een extra beuk is de hoofdopzet van het gebouw nu symmetrisch in de breedte en de lengte.

Uit tekeningen uit omstreeks 1868-1869 blijkt dat de voorgevel flink is gemoderniseerd, het metselwerk wijst zelfs op herbouw. In de eerste helft van de negentiende eeuw was de empire-stijl en neoclassicistische bouwstijl in de mode. Kenmerkend voor het imponerende, representatieve karakter van de deze stijl zijn onder meer de lauwerkransen, rozetten en arabesken. In de voorgevel zijn de schuifvensters vervangen door grotere Empire schuifvensters met brede middenstijl en daaronder een decoratieve borstwering. Op de pilasters zijn decoraties aangebracht, de kroonlijst is vernieuwd en voorzien van een open balustrade (welke inmiddels verdwenen is). De kap is vernieuwd en verlaagd en in de overige gevels zijn de schuifvensters vervangen door zesruits schuifvensters.

In de rechter zijgevel werden een Frans balkon en een balkon op consoles aangebracht. In de achtergevel is aan de onderzijde van de hardstenen pilaster de volgende tekst aangebracht: 'jonkvr. W.E.C. van Boetzelaer, 19 aug 1846'. Dat zal de naam zijn van de tweede dochter van de opdrachtgevers zijn, Wilhelmina Elisabeth Charlotta van Boetzelaer (1837-1905) die in dat jaar 9 jaar is.

Deze periode is zeer bepalend geweest voor het huidige gevelbeeld, vooral de noordgevel. Daarmee is het voor het kleuronderzoek (en de nieuw aan te brengen kleurstelling) een belangrijk uitgangspunt.

Prent van de voorgevel aan de Biltse Grift, ca 1858 (bron beeldbank HUA)

Bouwfase 5: omstreeks 1875

Omstreeks 1875 zijn tegen de westgevel een ijzeren serre en tegen de oostgevel de twee kenmerkende ijzeren veranda's met terracotta decoraties aangebracht. Op tekeningen uit 1858 en 1868/1869 zijn ze nog niet afgebeeld en wel op vroege foto's uit omstreeks 1900. Ijzeren erkers en serres waren populair in de villabouw aan het eind van de negentiende eeuw.

In diezelfde periode werd de hoofdingang, die zich in de voorgevel bevond, geheel opgeheven en werd de zij-ingang in de linker zijgevel opgewaardeerd tot hoofdentree, door een risaliet en rondboogportiek aan te brengen. De voormalige hoofdentree werd voorzien van een borstwering met dezelfde ornamenten als in de borstwering boven de deur in de achtergevel. De voormalige entreedeur werd vervangen door een tuindeur met binnenluiken. De tuindeur is mogelijk afkomstig van de rechter zijgevel (zelfde detaillering als het bovenlicht, zelfde breedte). De rondboogportiek en het balkon voor de voormalige hoofdentree zijn nog niet te zien op tekeningen uit 1858 en 1868/1869 en wel op vroege foto's uit omstreeks 1900.

Prent uit ca 1900-1905 die bouwfase 5 weergeeft (1875)

Foto van de westgevel met in 1916 (bouwfase 7) gebouwde serre (1920-1930)

Bron beide afbeeldingen: beeldbank HUA

Bouwfase 7: 1916

In 1916 werd de ijzeren veranda aan de westzijde vervangen door een houten serre, naar ontwerp van Jan Stuivinga (1881-1962). Jan Stuivinga was een bekende architect in de omgeving en had samen met zijn oudere broer Theo Stuivinga (1880-1959) een architectenbureau in Zeist. De serre is uitgevoerd in hout en glas, waarbij de afgeronde hoeken kenmerkend zijn voor Stuivinga's stijl, die in het algemeen wordt gekenmerkt door zowel traditionalistische als historiserende elementen.

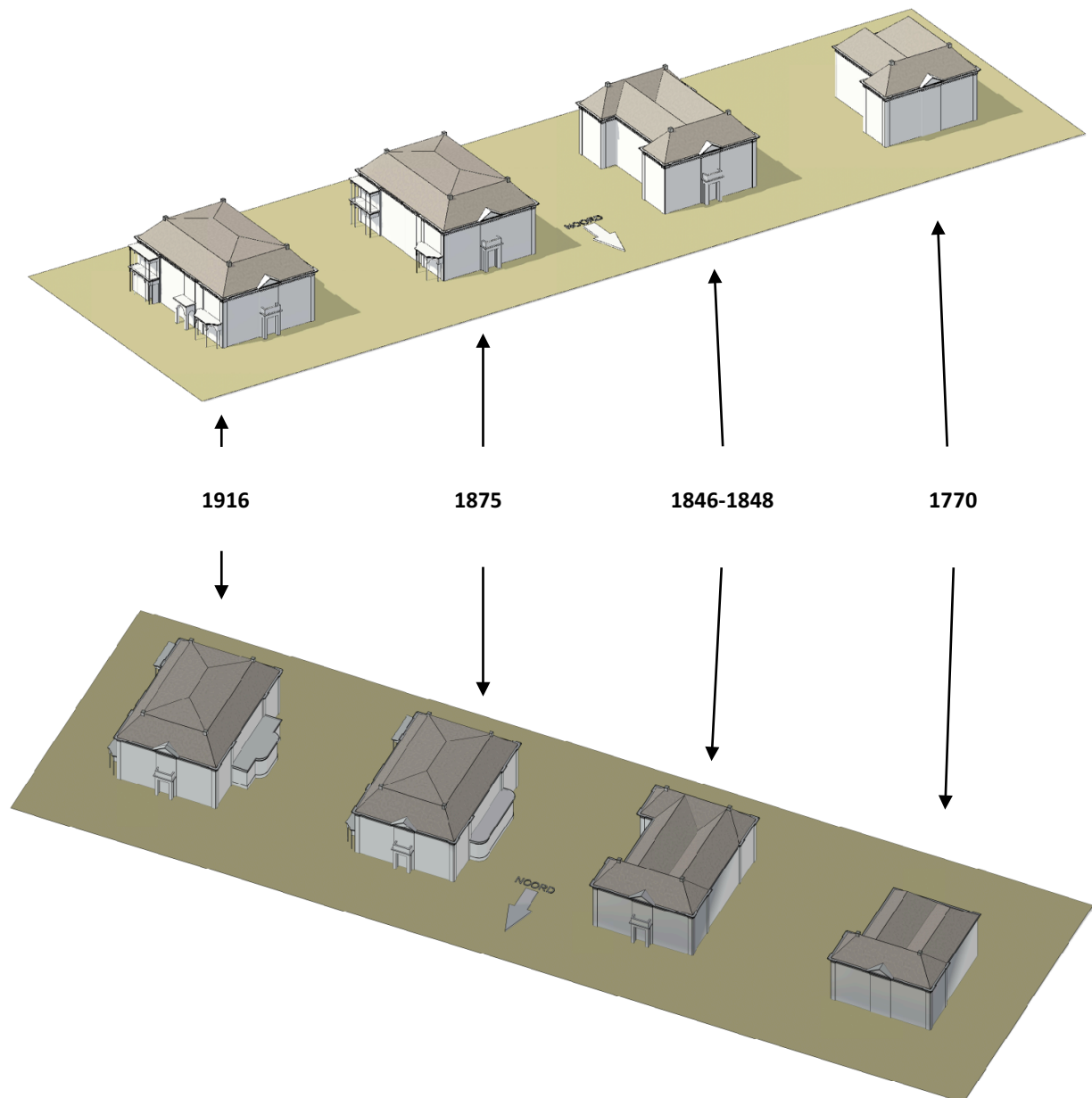
Bouwfase 12: 1989-1991

De sloop van het pand werd voorkomen, doordat in maart 1980 het huis gekraakt werd en de bewoners hard aan de slag gingen om de leeggeroofde bouwval te restaureren. *Stichting Lieven de Key*, woningbouwvereniging, nam het pand in 1989-1991 na een periode van leegstand en verkrotting over, legaliseerde de bewoning en renoveerde het. Het huis bevat sindsdien 20 zelfstandige wooneenheden en dient in de huidige situatie nog altijd als huisvesting voor een woongroep, de *Vereniging Bewoners Sandwijk*.

Voor Huis Sandwijk is dit dus een zeer belangrijke, kenmerkende periode. Aan de gevel wordt deze uitgedrukt in een aantal wellicht wat minder fraaie moderne elementen (dakramen, glazen balkon etc) maar vooral ook in het kleurgebruik, met name op de serre en veranda: het roze waar de bewoners erg aan hechten en waar het huis inmiddels zo bekend om staat.

Ontwikkeling gevelbeeld Huis Sandwijck

Hieronder een schematische weergave van de ontwikkeling van de bouwmassa en de veranderingen aan het gevelbeeld in de in het voorgaande beschreven opeenvolgende bouwfasen.

Bouwfasen in het huidig gevelbeeld van Huis Sandwijck

In het huidige gevelbeeld van Huis Sandwijck zien we verschillende elementen en aanbouwen uit de in het voorgaande beschreven bouwfasen. Daarbij kan worden gesteld, dat:

- de *noordgevel* (voormalige voorgevel) een combinatie laat zien van de oorspronkelijke opzet uit **1770**, maar het beeld hier voornamelijk bepaald wordt door de ingrepen die in *bouwfase 3 (1846)* werden gedaan: vergrote vensters, toegevoegde borstweringen, versieringen en centrale deuromlijsting
- de *oostgevel* (huidige voorgevel) hoofdzakelijk *bouwfase 5* uitdrukt (**1875**) waarin de twee typerende ijzeren veranda's werden gebouwd en de rondboogportiek met nieuwe hoofdentree werd toegevoegd. Een iets kleinere maar ook niet te onderschatten 'rol' aan deze gevel speelt *fase 12 (1989-1991)* tot aan de huidige situatie, waarin de veranda's de thans zo kenmerkende roze kleur hebben gekregen
- de *westgevel* hoofdzakelijk *bouwfase 7* uitdrukt (**1916**) waarin de houten serre naar ontwerp van Jan Stuivinga werd aangebouwd. Ook hier speelt de roze kleurstelling van deze serre een rol in de beleving en waardering van het gevelbeeld
- de *zuidgevel* bouwfase 3 weergeeft (want is in deze periode pas in de huidige vorm opgetrokken) maar een veel bescheidener beeld toont dan de *noordgevel* die veel rijker versierd werd in deze periode. Het verschil tussen de (destijds) voor- en achtergevel wat betreft detaillering en 'rijkdom' is in zichzelf echter ook een uitdrukking van deze periode en architectonische benadering

De opeenvolgende, belangrijke bouwfasen komen dus als het ware op de afzonderlijke gevelbeelden mooi tot uitdrukking. Dit gegeven kan sturend zijn in de keuzes voor een nieuwe kleurafwerking en maakt het desnoods mogelijk, om kleurstellingen uit verschillende periodes op verschillende elementen te reconstrueren.

Noordgevel (1770 en 1846)

Oostgevel (1875)

Westgevel (1916)

Zuidgevel (1846)

materiaalgebruik

Zoals al kort in de inleiding werd vermeld, bleek door het stratigrafisch onderzoek aan de gevel dat onder de verflagen allerlei verschillende 'dragers' (materialen) schuil gaan. Het is niet enkel metsel-, pleister en houtwerk zoals het huidige, vrij monochrome en neutrale kleurbeeld doet vermoeden.

Hieronder volgen beschrijvingen en schematische weergaves van de materialen waarvan de verschillende gevelonderdelen zijn vervaardigd. Indien bekend wordt erbij vermeld wat bij benadering de datering van de elementen is.

Noordgevel

Het basement en de waterlijsten zijn vervaardigd van natuursteen. De gevelvelden bestaan uit metselwerk. Aan weerszijden wordt de gevel afgesloten met iets vooruitstekende, hoge pilasters of lisenen, welke van een harde, steenachtige mortel zijn gemaakt (pleisterwerk). Hetzelfde geldt voor de deuromlijsting bestaande uit twee kleinere pilasters met daartussen een balustrade. De eerstgenoemde, hoge pilasters zijn al zichtbaar op vroege afbeeldingen van het huis en dateren (in de basis) uit de bouwperiode (1770). De omlijsting met pilasters van de voormalige entree dateert uit de 19de eeuw, vermoedelijk aangebracht in 1846-1848 (door bouwhistoricus Lotte Zaaijer omschreven als 'bouwphase 3').⁴ De versieringen halverwege de hoge pilasters aan de zijkanten van de gevel en de consoles bovenaan (op de daklijst) zijn van een gebakken keramisch materiaal (terracotta) en zijn toegevoegd in dezelfde bouwphase. Vanaf de jaren veertig van de 19de eeuw kwam de productie van terracotta ornamenten tot ontwikkeling en raakte de toepassing hiervan op gevels erg in zwang.⁵

Het bovenste deel van de raamomlijstingen, de kozijnen rondom de vensters, zijn van hout. Het onderste deel van de raamomlijstingen, ter hoogte van de versierde borstwering, bestaat uit steen of een steenachtig materiaal. Dit deel van de raampartijen dateert niet uit de bouwtijd maar is toegevoegd in bouwphase 3 (1846-1848). De versieringen in de borstweringen zijn net als de versieringen op de pilasters terracotta vervaardigd.

De versieringen in de balustrades van de twee 'balkons' in het middendeel van de gevel (de omlijsting van de deurpartij) zijn van een metaal. De bovenste balustradeversiering dateert uit bouwphase 3 en de onderste balustrade, waarmee de oorspronkelijke entree werd opgeheven/dichtgezet, dateert uit 1875 (bouwphase 5).⁶ Op dat moment wordt de voormalige voordeur vervangen door een tuindeur, vermoedelijk afkomstig van de westgevel. Het onderste deel van de raampartijen (met versieringen op de borstweringen) en de terracotta ornamenten zijn in de tweede helft van de 19de eeuw toegevoegd (bouwphase 3, 1846).

Legenda

	Baksteen		Belgische hardsteen
	Keramik		Hout
	Keramische dakpan		Pleisterwerk
	Gietijzer		

⁴ Lotte Zaaijer, *Bouwhistorische Verkenning Huis Sandwijkstraat 305, De Bilt*, oktober 2021, p. 11

⁵ Zie: Liza van Kuik, *Terracotta gevelversiering*, informatiebrochure van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2018

⁶ Lotte Zaaijer, *Bouwhistorische Verkenning Huis Sandwijkstraat 305, De Bilt*, oktober 2021, p. 13

Westgevel

Het basement is vervaardigd van natuursteen. De gevelvelden bestaan uit metselwerk. In deze gevel zijn vier lisenen c.q. hoge pilasters aangebracht, vervaardigd van een harde, steenachtige soort pleisterwerk. Aan deze gevel zijn er hieraan geen terracotta sierornamenten toegevoegd in bouwphase 3 (1846-1848). Ramen en raamomlijstingen zijn geheel van hout, en er is geen sprake van natuurstenen onderkanten en versierde keramische borstwerigen zoals in de noordgevel. De balkons links en rechts zijn aangebracht in bouwphase 3. Het linkerbalkon heeft houten hoekpilasters met daartussen balusters van gietijzer, en het geheel 'rust' (ogenschijnlijk) op een stel forse, dubbele sierconsoles van een keramisch materiaal (het materiaal zelf is niet terracottakleurig (zoals de kleinere consoles bovenaan de daklijst van de noordgevel) maar lichtgeel). Het rechterbalkon is vervangen door een moderne glazen glasplaat, de elementen uit 1846-1848 zijn hier weggehaald. De serre die dateert uit 1916 is van hout en vervangt een eerdere, in 1875 aangebouwde metalen serre. **N.B. De schematische weergave van het materiaalgebruik hieronder is gebaseerd op een gevelaanzichttekening die een andere serre weergeeft dan de huidige.**

Zuidgevel

De zuidgevel dateert in haar geheel uit bouwphase 3 (1846-1848). Deze bevat minder decoratieve elementen en verschillende materiaalsoorten dan de noordgevel. Deze bestaat simpelweg uit metselwerk boven een natuurstenen basement en houten omlijstingen, ramen, deuren en daklijst. Alleen boven de toegangsdeur is de borstwering voorzien van een paneel met ornament van keramisch materiaal. Deze gevel laat in haar geheel bouwphase 3 goed zien.

Legenda

	Baksteen		Belgische hardsteen
	Keramiek		Hout
	Keramische dakpan		Pleisterwerk
	Gietijzer		Gehard glas

Oostgevel

De oostgevel, opgetrokken uit metselwerk boven een natuurstenen basement, heeft verschillende opeenvolgende 19de-eeuwse toevoegingen. Het metselwerk van de rechtersaliet heeft een andere kleur dan dat van de linker- en midden saliet. De laatste twee zijn dan ook in hun geheel pas in de loop van de 19de eeuw neergezet - resp. bouwfase 3 (1846-1848) en bouwfase 4 (1857). De ingangspartij werd in bouwfase 5 (1875) tot hoofdentree gemaakt door een risaliet en rondboogportiek aan te brengen, laatstgenoemde is vervaardigd van een mortel / pleisterwerk.

In deze bouwfase (1875) zijn hier links en rechts ook twee veranda's aangebracht, bestaande uit een gietijzeren constructie die is versierd met terracotta sierelementen in de balustrade en de bekroning.

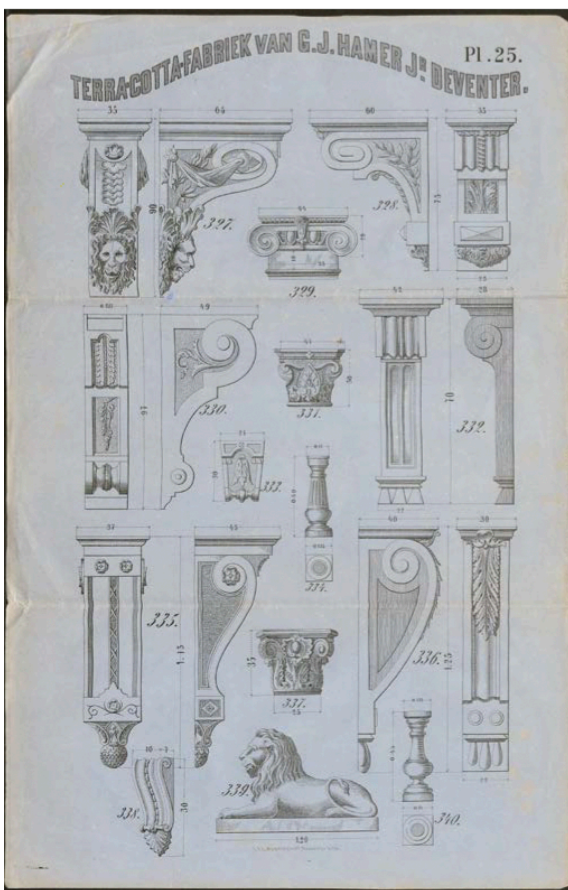
Legenda

	Baksteen		Belgische hardsteen
	Keramiek		Hout
	Keramische dakpan		Pleisterwerk
	Gietijzer		

Over het gebruik van terracotta elementen

In de Nederlandse architectuur is terracotta tot in de negentiende eeuw spaarzaam gebruikt. Rond 1840 veranderde dit. Vanaf toen zijn er voornamelijk gevelornamenten als omlijstingen en consoles van terracotta gemaakt. Deze sierelementen werden vaak wit gepleisterd en in enkele gevallen voorzien van een geverfde marmerimitatie. Doordat er na het bakken een vlakke steen ontstaat, was terracotta geliefd om er andere materialen mee te imiteren. Het aardewerk werd veelvuldig gebruikt als vervanger van duurdere steensoorten. Terracotta was stukken goedkoper dan natuursteen door de lagere productiekosten. Die waren mogelijk door serieproductie, waardoor er meerdere kopieën van een ornament op de markt konden verschijnen. Ook stond terracotta erom bekend duurzaam en brandwerend te zijn. In 1850 opende de eerste terracottafabriek van Nederland haar deuren. Eigenaar E.C. Martin uit Zeist fabriceerde machinaal omlijstingen, consoles en kapitelen. In de jaren daarop kwamen er meer fabrieken die terracotta ornamenten maakten. Vaak werden hier ook glas en andere aardewerkproducten vervaardigd. Je kon de sierelementen vanuit een modellenboek bestellen. De achterkanten werden aangepast aan de situatie om ze goed te kunnen bevestigen. De ornamenten zijn tussen 1850 en 1900 veel gebruikt door ondernemers die zo goedkoop mogelijke, maar toch esthetisch verantwoorde panden lieten bouwen.⁷

De terracotta ornamenten laten zien hoe inventief de bouwindustrie tussen 1840 en 1940 was. Door hun lage productiekosten kon zelfs het goedkoopste gebouw gedecoreerd worden. Het aardewerk valt te herkennen aan zijn rode kleur, maar is ook onherkenbaar als er andere materialen mee geïmiteerd zijn. Zeker omdat dit niet werd toegejuicht zijn er veel terracotta versieringen verloren gegaan. Daarom vormen deze decoraties vandaag de dag een unicum in het straatbeeld. Ze zijn behoorlijk zeldzaam geworden.⁸

Beeld uit informatiebrochure "Terracotta Gevelversiering" (RCE) bron afbeelding: Collectie het Utrechts Archief

Eén van de terracotta sierconsoles onder de daklijst aan de noordgevel

⁷ Liza van Kuik, *Terracotta gevelversiering*, informatiebrochure van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2018, p. 1

⁸ Liza van Kuik, *Terracotta gevelversiering*, informatiebrochure van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2018, p. 2

onderzoekslocaties

Alle aan de gevel aanwezige geschilderde onderdelen zijn nagekeken. De hoofdfocus lag daarbij op de noordgevel, omdat deze in de basisvorm nog het meest oorspronkelijk is, en er tegelijkertijd ook veel later toegevoegde elementen en materialen aanwezig zijn. Dat maakt deze gevel heel geschikt voor kleuronderzoek en het vergelijken van verflaagaantallen en –volgordes op de oorspronkelijke onderdelen versus de later toegevoegde elementen.

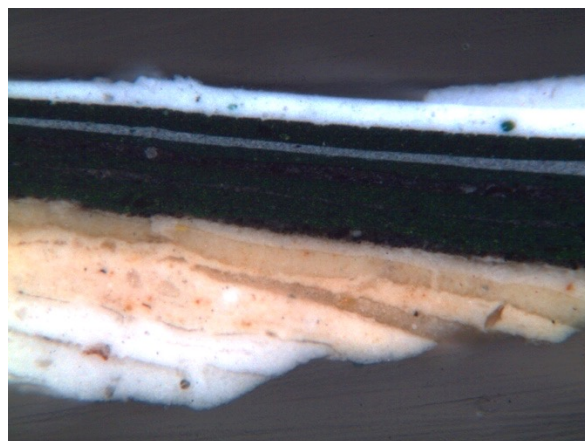
Ook de west- en oostgevel, met respectievelijk serre en veranda's, bevatten elementen en sporen van aanpassingen uit verschillende bouwfasen welke allen bekeken zijn. De zuidelijke gevel bevat de minste historische- en decoratieve elementen en is daardoor slechts op enkele plekken onderzocht, en hoofdzakelijk als referentie of 'toets'-locatie voor observaties aan de andere gevels.

Als er onderzoek is gedaan op een plek houdt dit in dat er een vorm van stratigrafisch onderzoek is uitgevoerd: een punctie, sondering of kleurtrap. Welk type onderzoek gedaan is, hangt af van de laagsituatie en bereikbaarheid van het betreffende onderdeel. In veel gevallen, zeker aan de hooggelegen onderdelen, kon door de aangetaste laagsituatie en beperkte bereikbaarheid enkel een sondering of punctie worden gemaakt. Daarbij is er goed op gelet dat alle aanwezige lagen zichtbaar werden gemaakt. De verflagen zijn vervolgens gematched met een kleurcode uit de *Sikkens* waaijer. In de meeste gevallen is op de plekken waar stratigrafisch onderzoek is uitgevoerd, ook een verfmonster genomen ter analyse onder de microscoop. In het lab is vervolgens bekeken welke van deze verfmonsters verder bewerkt en geanalyseerd werden.

De locaties en onderdelen waar onderzoek is uitgevoerd worden op de volgende pagina's aangeduid op gevelaanzicht-tekeningen en benoemd in tabellen. Daarbij is ook vermeld of er een verfmonster van de betreffende locatie is geanalyseerd.

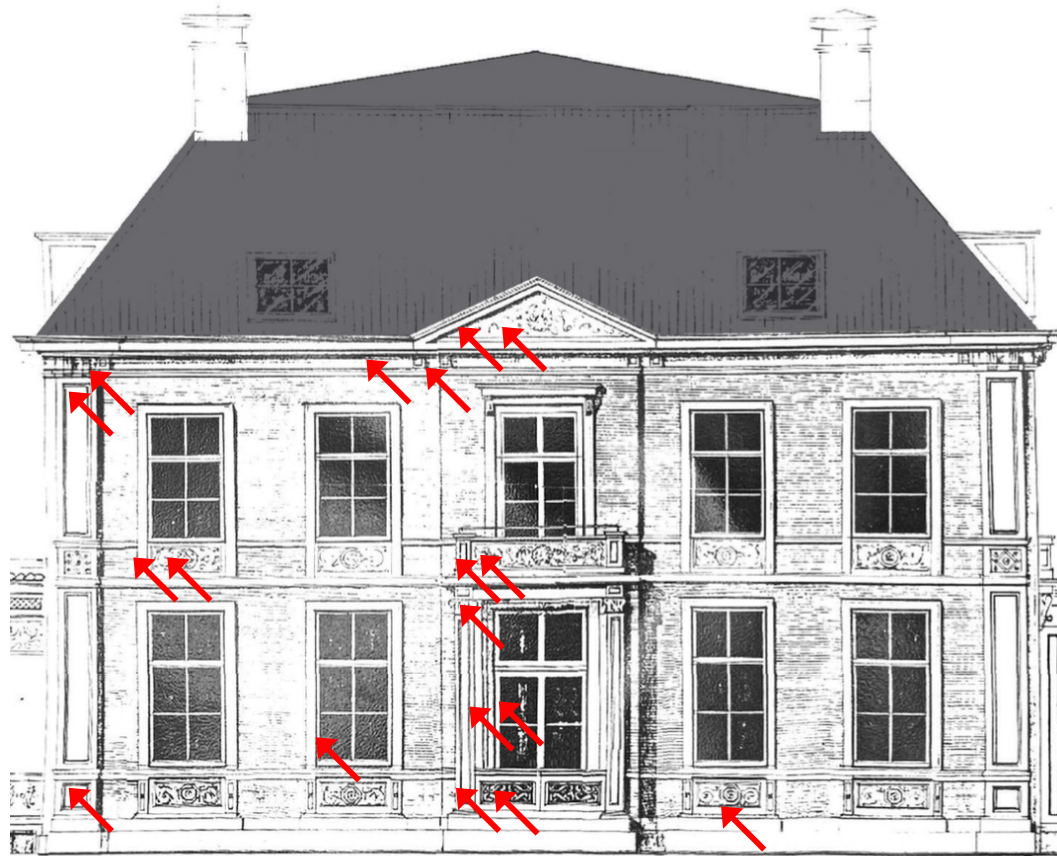
*Stratigrafisch onderzoek in situ: kleurtrapje op deurstijl
De gele sticker geeft aan waar een verfmonster
genomen is*

Boven: kleurmatching van de opeenvolgende aanwezige lagen

*Onder: Het bijbehorende verfmonster gezien door de microscoop;
vergroting 100x, normaal opvallend licht*

Noordgevel

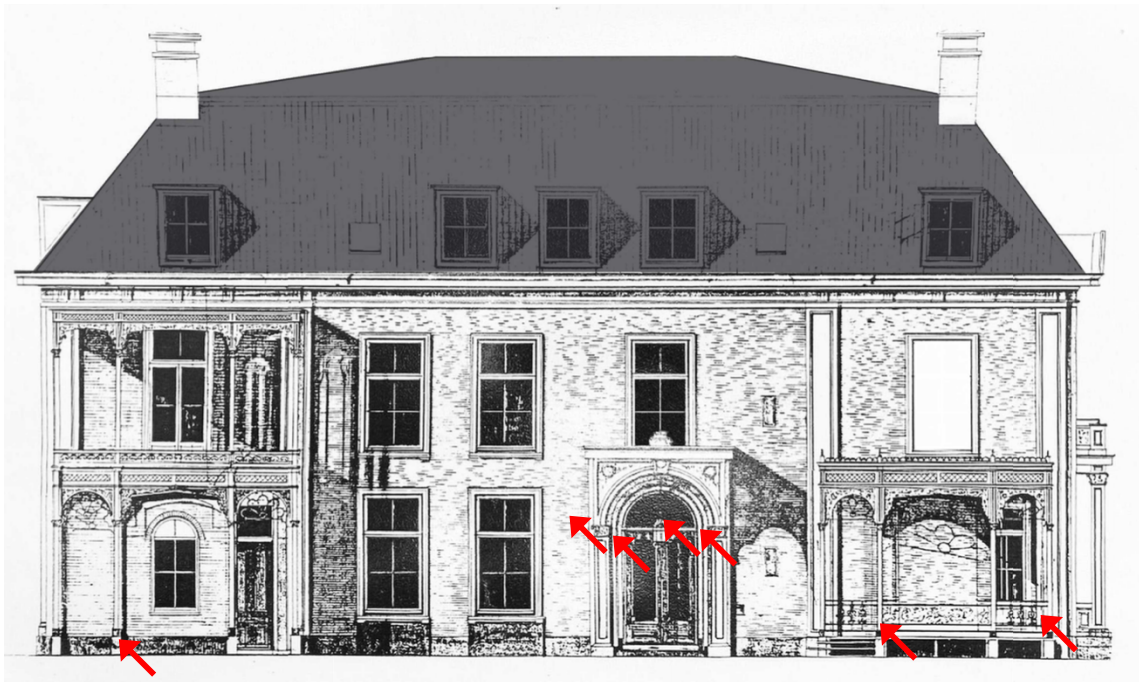
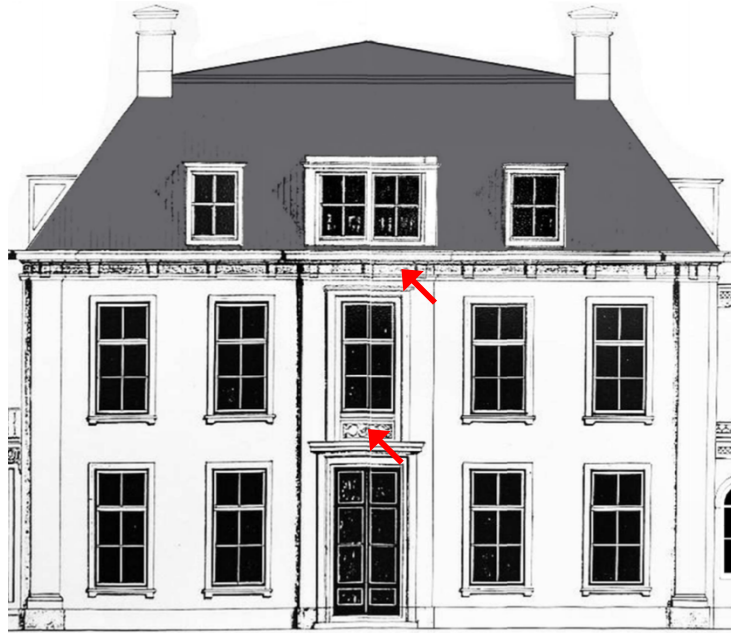
Onderdeel	Locatie	Materiaal	Bewaringsconditie	Verfmonster
Daklijst	Sierconsole	Terracotta	goed	x
Daklijst	Vlak deel	Hout	vervangen/weg	
Daklijst	Cirkel ornament	Hout	vervangen/weg	
Centrale timpaan	Omlijsting	Hout	goed	x
Centrale timpaan	Ornament	Hout	goed	
Grote pilaster links	Vlak deel bovenaan	Pleister/mortel	redelijk	
Grote pilaster links	Vlak deel onderaan	Pleister/mortel	goed	x
Raam linksboven	Onderste deel van kozijn	Steen	redelijk, mog. incompleet	x
Raam linksboven	Borstwering	Keramisch?	goed	
Tweede raam van links, onder	Bovenste deel van kozijn	Hout	slecht/weggeschuurd	
Tweede raam van rechts, onder	Borstwering	Keramisch?	redelijk goed	
Deuromlijsting	Pilaster links onderaan	Pleister/mortel	mogelijk incompleet	
Deuromlijsting	Pilaster links kapiteel	Pleister/mortel	incompleet, geschuurd	
Deuromlijsting; borstwering	Balustrade ornament onder	Gietijzer	redelijk	
Deuromlijsting; balkon	Balustrade ornament boven	Gietijzer	redelijk	
Deuromlijsting; balkon	Hoekpilaster	Hout	Slecht/weggeschuurd	
Deuromlijsting	Deurkozijn	Hout	fragmentarisch/plaatselijk	
Deuromlijsting	Deur	Hout	redelijk	x

Westgevel

Onderdeel	Locatie	Materiaal	Verfmonster
Daklijst	Triglif	Hout	
Daklijst	Vlak deel	Hout	
Frans balkon links	Sierconsole	Keramisch	
Frans balkon links	Hoekpilaster	Hout	
Frans balkon links	Baluster	Gietijzer	
Grote pilaster links	Vlak deel onderaan (paneel)	Pleister/mortel	x
Grote pilaster links	Profiellijst onderaan	Pleister/mortel	
Serre	Borstwering, paneel	Steen	x
Serre	Borstwering, profiel	Keramisch?	x
Serre	Stijl links in portiek	Hout	x
Tuindeur rechts	Deurkozijn	Hout	
Tuindeur rechts	Deurstijl links	Hout	x
Raam rechtsboven	Kozijn	Hout	

Zuidgevel en oostgevel

Gevel	Onderdeel	Locatie	Materiaal	Verfmonster
Zuid	Centrale deur-raampartij	Ornament	Keramisch / terracotta	
Zuid	Daklijst	Vlak deel	Hout	
Oost	Veranda links	Basement	Gietijzer	x
Oost	Centrale toegangspartij	Pilaster 1	Pleister/mortel	x
Oost	Centrale toegangspartij	Gewelf/boog	Pleister/mortel	
Oost	Centrale toegangspartij	Pilaster 2	Pleister/mortel	
Oost	Centrale toegangspartij	Bovenlicht van deur	Hout	
Oost	Veranda rechts	Zuil	Gietijzer	x
Oost	Veranda rechts	Balustrade ornament	Terracotta	

GEPLEISTERDE PILASTERS (NOORD- EN WESTGEVEL)

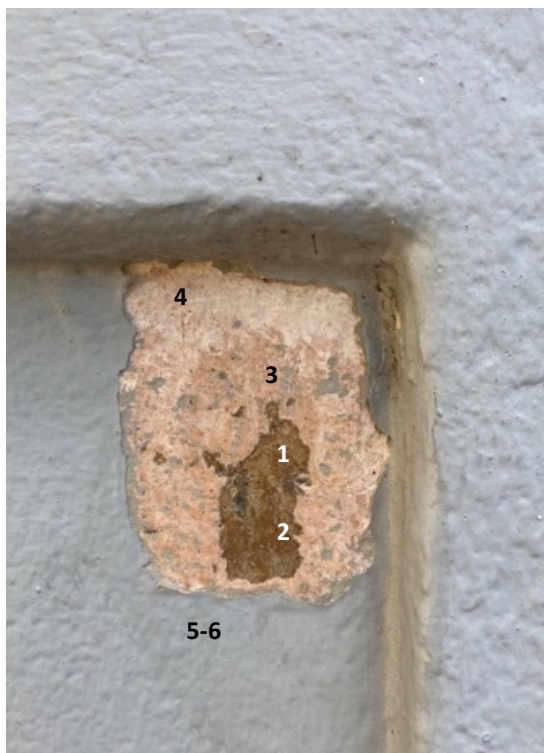

*Pilaster aan noorgevel
Primaire onderzoekslocatie (zie stratigrafie en dwarsdoorsnede hieronder)*

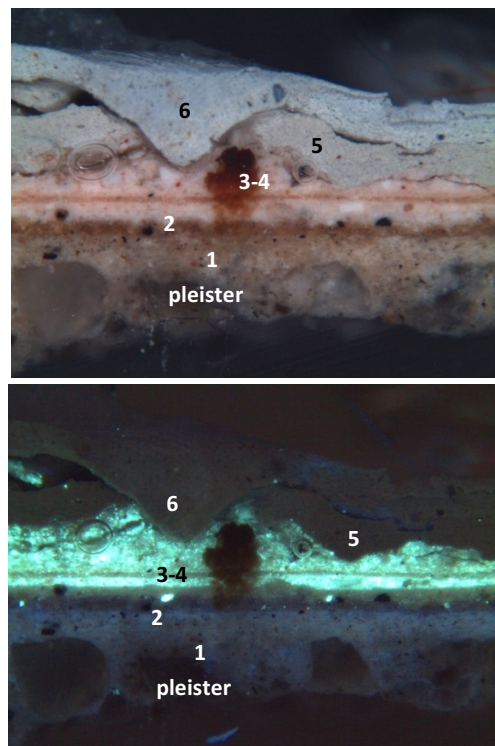
Beschrijving observaties

Op de hoge, pleisterwerk pilasters aan de noord-, west- en oostgevel is een tamelijk gering aantal verflagen aangetroffen. Dit doet vermoeden dat deze onderdelen aanvankelijk een tijd lang *onbeschilderd* zijn geweest. De eerste verflaag is zachtgeel van kleur. Op sommige plaatsen is hierop een verzadiger, bruingele laag waarneembaar. Na deze gele verfafwerking volgt een licht warmroze verflaag ('zalm'kleurig). Deze afwerklaag bevat het pigment zinkwit, wat betekent dat deze na 1860 kan worden gedateerd. Op enkele plekken wordt deze zalmroze verflaag gevolgd door een iets frisser roze laag (een herschilderbeurt). Daarna volgt een lichtgrijze verflaag, die zeer gelijk is aan de huidige lichtgrijze zichtlaag. Zie de laagvolgorde weergegeven in onderstaande tabel en geïllustreerd met foto's van sonderingen en dwarsdoorsneden.

Periode	Afwerking	Kleurcode
<i>huidig</i>	Huidige lichtgrijze laag	x
<i>1989-1991?</i>	Grijze moderne laag	x
<i>begin 20ste eeuw</i>	Frisser roze	x
<i>omstreeks 1900?</i>	Zalmroze (zinkwit)	x
<i>1875?</i>	Bruinige (top)laag	E4.30.40
<i>1846-1848?</i>	Geel	F2.25.55
<i>1770</i>	Drager/ pleister (grijzig, grijsbeige)	F6.05.50 / F2.05.45

Stratigrafie met zicht op de eerste verflaag: een zacht okergele laag (1) met een bruinige toplaag (2), daarboven een zalmroze laag (3), een iets lichter roze (4), en twee grijze verflagen waarvan de bovenste de huidige zichtlaag (5-6)

*Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-45
Boven: gepolariseerd opvallend licht (50x)
Onder: UV licht (50x)
De fluorescentie duidt op het pigment zinkwit waardoor de roze afwerking sowieso ná 1860 kan worden gedateerd*

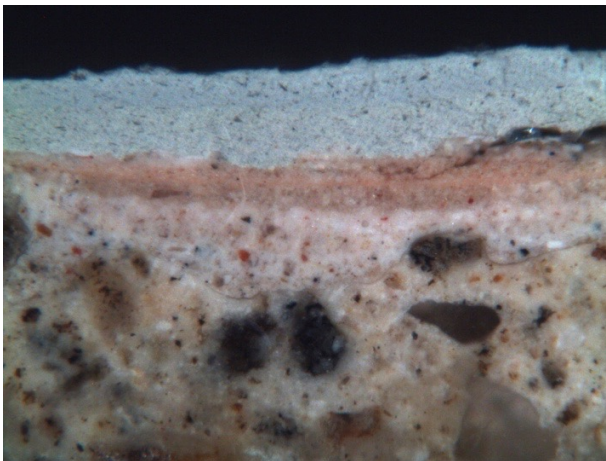
Referentie locatie(s)

Hoekpilaster westgevel (links)

Dezelfde verflagen als op primaire onderzoekslocatie, hetzij minder compleet / aangetast

*Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-01
Opvallend gepolariseerd licht, vergroting 50x*

Kleurmatching

Drager / pleister: F2.05.45

Eerste (gele) laag: F2.25.55

Bruinige (top)laag: E4.30.40

GEVELBEKRONING: DAKLIJST, SIERCONSOLES EN TIMPAAN NOORDGEVEL

DAKLIJST

Beschrijving observaties

Het hout van de daklijst blijkt bij de verbouwing in 1989-1991 volledig te zijn vervangen. Onder de huidige roomwitte afwerking wordt tijdens het stratigrafisch onderzoek vrijwel direct kaal hout bereikt. Dit geldt niet alleen voor de vlakke delen maar ook voor de triglifelementen (west- en oostgevel) en cirkelvormige ornamenten (noordgevel), welke dus ook vervangen moeten zijn.

De daklijst is op noord- west en zuidgevel op verschillende plekken middels puncties nagelopen.

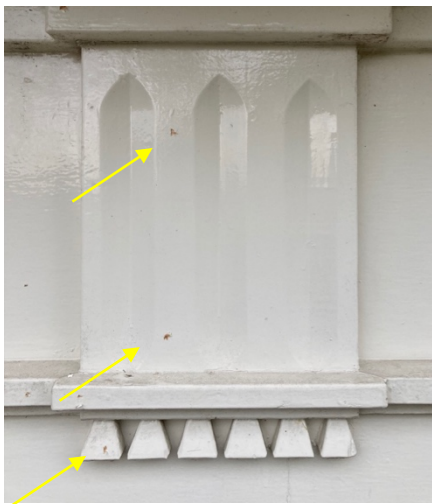
De daklijst aan de westgevel is voorzien van triglif-ornamenten zoals in de oorspronkelijke situatie, maar al het hout is vervangen in de late 20ste eeuw

De daklijst aan de noordgevel heeft geen triglif-ornamenten, maar cirkelvormige versieringen. Ook deze zijn echter ooit allemaal vervangen.

Puncties laten hier ook zien dat onder de huidige verflaag, geen historische kleurlagen aanwezig zijn.

Puncties op de daklijst aan de westgevel laten ook onder de recente roomwitte verflaag, enkel kaal hout zien.

TERRACOTTA SIERCONSOLES

Terracotta sierconsole aan de noordgevel

De sierconsoles aan de daklijst van de noordgevel, gesitueerd recht boven de hoekpilasters, zijn gemaakt van terracotta, zoals bleek tijdens het stratigrafisch onderzoek. Het gebruik van terracotta versieringen aan gevels is op p. 14 al kort toegelicht. Ze zijn toegevoegd aan deze gevel in bouwphase 3 (1846-1848) toen ook de vensters vergroot werden en van borstweringen werden voorzien met daarin terracotta sierornamenten. Ook halverwege de hoekpilasters werden in deze fase terracotta elementen toegevoegd. Het was vrijwel zeker *niet* de bedoeling dat deze elementen herkenbaar waren als van terracotta. Deze ornamenten werden meestal meegeschilderd met de omgeving, of van een materiaalimitatie voorzien (een steenimitatie of simpelweg een steenkleur). Ook aan de gevel van Huis Sandwijkstraat lijkt dat laatste het geval: de eerste (vroegste) verflagen zijn grijs van kleur.

De eerste afwerklaag is middengrijs van tint, aangebracht op een witte grondlaag of dunne pleisterlaag, en ligt dichtbij de natuursteenkleur van het basement en de waterlijsten. Ook het (blote) pleisterwerk van de hoekpilasters, dat in deze fase vermoedelijk nog ongeschilderd in zicht was, ligt dichtbij deze grijs-tint. De ornamenten in de borstweringen onder de ramen, waren óók van een vergelijkbare grijs-tint voorzien, net als de het houtwerk van de centrale timpaan (omlijsting, paneel en gesneden ornament). Het lijkt er dus op, dat in bouwphase 3 al deze

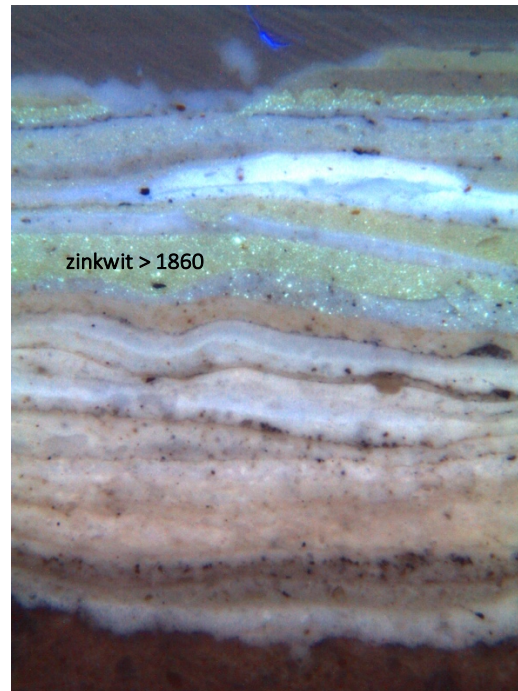
onderdelen grijs van kleur waren: sommige door de 'natuurlijke' kleur van het onbeschilderde materiaal (steen dan wel pleister), en andere (houten en terracotta onderdelen) door deze een bijpassende verflaag te geven.

Na bovengenoemde eerste, middengrijze verflaag volgt nog een tijdje een afwisseling van lichtere en soms donkerdere grijs-tinten. Allen zijn tamelijk warm van nuance (met een gelige of rossige ondertoon). Ook dit komt overeen met de laagvolgorde op de timpaanonderdelen.

Na de eerste, (warm)grijze kleurfase volgt een serie gele verflagen; de eerste vrij zacht van tint en vervolgens meer bruin-oker van nuance. Ook dit komt overeen met de lagen op de timpaan en de andere decoratieve elementen van de gevel.

Op een zeker moment worden vervolgens de consoles nog eens lichtgrijs geschilderd, maar in een koelere (blauwere) variant dan de vroegere, warmgrijze lagen. Roomwit komt tussendoor ook een keer voor, alvorens de geeltinten weer terugkeren - en in deze tweede 'ronde' is het geel doorgaans iets sterker gekleurd dan de vroegere gele fase. De meest recente lagen zijn (room)wit van kleur.

Periode (bij benadering)	Kleurafwerking
Recent, vanaf 1989	Roomwit
onbekend	Fase sterker geel E9.29.79
onbekend	Roomwit G0.08.84
onbekend	Licht koelgrijs LN.02.67
Eind 19 ^{de} eeuw? 1900?	Bruingeel E8.25.65
Vanaf 1870?	Zacht geel F6.20.80
Bouwphase 5 (1875)	(tweede laag bevat zinkwit > 1860)
1858?	Licht warmgrijs F2.05.65
1846-1848	Midden grijs H2.05.55
Drager	Terracotta

Dwarsdoorsnede van verfmonster **VS-EX-21** (console aan noordgevel)

Gepolariseerd opvallend licht, vergroting 50 x

UV-licht, vergroting 50x

Eerst grijze lagen – ca 5 stadia (onder), dan een gele fase - ca 3 stadia (midden), dan koelgrijs, roomwit, geel en moderne (room)witte lagen (aangeduid met pijlen van onder naar boven en van links naar rechts)

Punctie op sierconsole. Op de roodbruine terracotta drager eerst een serie grijze verflagen, gevolgd door een opeenvolging van gele lagen. De meest recente lagen zijn grijswit en roomwit

Kleurmatching

Eerste afwerking: middengrijs ca **H2.05.55**

Lichtere variant van grijs (latere laag): **F2.05.55**

Zachtgele verflaag; ca **F6.20.80**

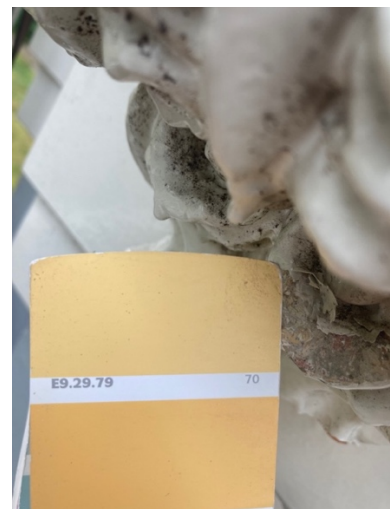
Oker (warm)gele verflaag: ca **E8.25.65**

Tussendoor: koelgrijze laag: **LN.02.67**

Roomwit: **G0.08.84**

Sterker gele fase: ca. **E9.29.79**

TIMPAAN NOORDGEVEL

De centrale timpaan die de noordgevel bekroont is één van de weinige plekken waar het houtwerk nog oud is en waar ook nog een uitvoerig (compleet) verflagenpakket bewaard is gebleven. Of het nog het originele houtwerk betreft uit de bouwtijd (1770) is niet met zekerheid te zeggen. Kijkend naar het verflagenpakket, is er namelijk een opvallende overeenkomst met de verflagen die ook op de terracotta sierconsoles zijn aangetroffen, welke pas in het midden van de 19de eeuw zijn toegevoegd. Mogelijk is in bouwfase 3 het houtwerk van de timpaan dus vervangen en geeft het verflagenpakket pas de situatie vanaf die periode weer. Sowieso is op oude prenten zichtbaar dat de invulling van de timpaan veranderd is in het midden van de 19de eeuw. Op de eerste afbeeldingen van het huis is een klok te zien in het midden van de timpaan, en op een afbeelding uit 1858 is het huidige krulornament zichtbaar. Dit ornament past qua vormgeving bij de versieringen in de borstweringen onder de ramen (tevens uit deze periode), het is echter niet van terracotta vervaardigd zoals de overige geveldecoraties, maar uit hout gesneden.

Prent van de voorgevel uit 1829
De timpaan bevat een klok in het midden

Bron: beeldbank HUA

Prent van de voorgevel uit 1858
De klok is vervangen door een (houtgesneden) ornament met krullen

Bron: beeldbank HUA

De timpaan heeft een invulling met een houtgesneden ornament dat qua datering en stijl/vormgeving gelijk is aan de keramische gevelversieringen van borstweringen en balkon

Daklijst met centrale timpaan
Het hout van de timpaan is oud, dat van de daklijst is vernieuwd

Beschrijving observaties

De verlaagvolgorde op het houtwerk van de timpaan is vrijwel identiek aan de op de terracotta sierconsoles aangetroffen situatie. Ook hier is de eerste, oorspronkelijke afwerking (midden 19de-eeuws) een middengrijze kleur, welke wordt gevolgd door nog een aantal grijstinten, die iets lichter zijn, en gaandeweg van warm naar koeler grijs verschuiven. Vervolgens is ook op het houtwerk van de timpaan een gele kleurfase aangetroffen, in verschillende variaties, aanvankelijk zacht en wat meer bestorven van nuance, later iets sterker gekleurd. De meest recente lagen zijn licht koelgrijs en roomwit.

Het verflagenpakket op de houten omlijsting en die op het gesneden ornament, is identiek, wat middels een punctie en dwarsdoorsnedes is vastgesteld. Dit betekent dat er nooit sprake is geweest van een kleurdifferentiatie.

Op de volgende pagina is de dwarsdoorsnede van de omlijsting van de timpaan naast die van de terracotta sierconsole van de daklijst gezet, om aan te tonen dat de eerste afwerking in middengrijs, identiek is en dus uit dezelfde periode moet dateren (1846).

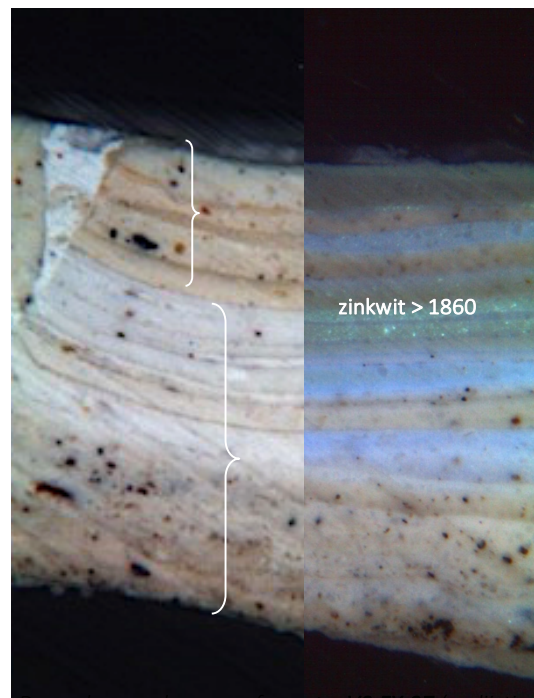
Periode	Omlijsting	Ornament
> 1989-1991	Roomwit (meest recente fase)	Roomwit (meest recente fase)
20 ^{ste} eeuws	Lichtgrijs	Lichtgrijs
Bouwfase 5? 1875 + begin 20 ^{ste} eeuw	Gele lagen (enkele fasen)	Gele lagen (enkele fasen)
?	Licht koelgrijs (fase; meerdere lagen, bovenste lagen bevatten zinkwit)	Licht koelgrijs (enkele lagen, bovenste zinkwit)
?	Licht warmgrijs (rossig), steenachtig	Licht warmgrijs (rossig), steenachtig
Bouwfase 3 (1846-1848)	Middengrijs	Middengrijs
Drager	Hout	Hout

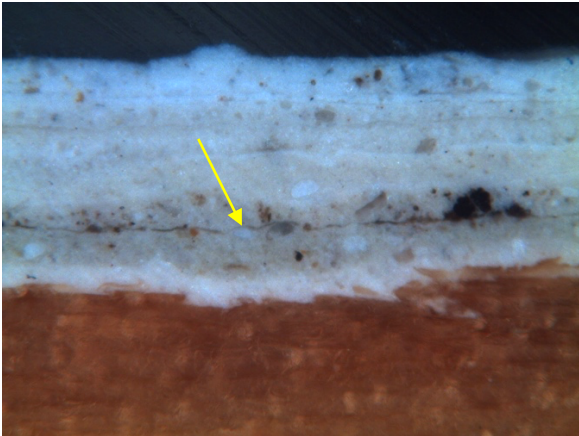
Sondering op houten lijst van timpaan. Eerste afwerklaag midden-grijs (pijl), gevolgd door lichter grijs en daarna gele fase (hier niet zichtbaar)

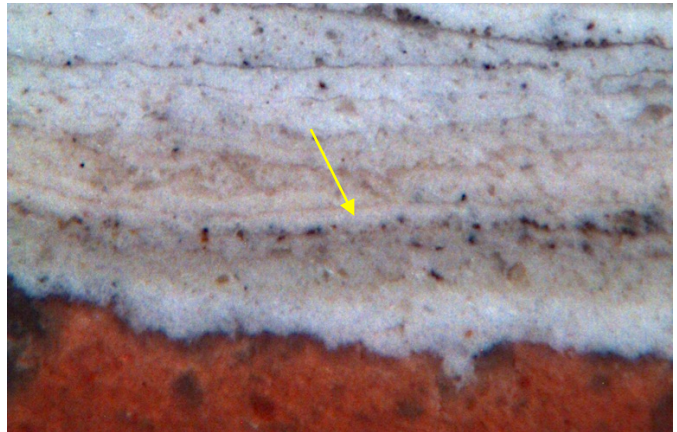
Punctie op het gesneden ornament, die hetzelfde kleurverloop laat zien

Dwarsdoorsnede van verjmonster VS-EX-27 (omlijsting centrale timpaan) Links: gepolariseerd opvallend licht, Rechts: UV-licht, vergroting 50x
Een grijze fase (onder) wordt gevolgd door een gele (boven)

Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-27 (omlijsting van timpaan, alleen houten drager met onderste lagen)

*Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-21 (terracotta sierconsole)
De eerste grijze afwerking (op een witte grond) is identiek*

Kleurmatching

De eerste verflaag op het houtwerk van de timpaan matcht bij benadering met kleurcode F6.05.60

DEUROMLIJSTINGEN AAN NOORD- EN OOSTGEVEL

NOORDGEVEL

Beschrijving observaties

De deuromlijsting van de voormalige hoofdentree is in **bouwfase 3 (1846-1848)** toegevoegd en bestaat uit twee zuilen met korintische kapitelen, met daarbovenop een architraaf waarop een balkon met decoratieve balustrade. De pilasters zijn van een mortel/pleister vervaardigd, de kapitelen van terracotta, de architraaf en hoekpilasters van het balkon van hout, en de decoratieve balustrade van het balkon is van gietijzer. De borstwering op begane grond niveau is pas later toegevoegd, toen de hoofdingang verplaatst werd naar de oostgevel (bouwfase 5, 1875).

Uit het stratigrafisch onderzoek is gebleken dat op de gepleisterde pilasters en het houtwerk weinig oude verflagen bewaard zijn gebleven. Op de terracotta kapitelen konden wel nog een aantal oude verflagen gedetecteerd worden. Het gaat om een aantal gelige lagen, gevolgd door een (vuil)grijze verflaag (zie volgende pagina). Het is mogelijk dat de omlijsting in eerste instantie niet geschilderd was, maar de grijzige kleur van het pleisterwerk in zicht was. Op de gietijzere balustrade van het balkon werd een bruinrode afwerking gevonden, direct daarna gevolgd door moderne, crèmewitte lagen. Dit kan niet de oorspronkelijke zijn, want deze is óók op de latere, metalen balustrade op begane grond niveau als eerste laag gevonden, alsmede op de linker veranda aan de oostgevel, die tevens uit 1875 dateert. De eerste laag lijkt dus weg(gehaald) te zijn.

OOSTGEVEL

Rondboogportiek bij huidige hoofdentree aan oostgevel

Beschrijving observaties

De deuromlijsting van de huidige hoofdentree aan de oostgevel is toegevoegd in **bouwfase 5 (1875)**. Deze bestaat uit een rondboogportiek, die net als de omlijsting aan de noordgevel, rust op pilasters met decoratieve kapitelen. Deze portiek steekt verder naar voren uit dan de portiek aan de noordgevel en de algehele vormgeving en versieringen zijn tevens neoclassicistisch, maar toch anders.

Dat de twee omlijstingen / portieken uit verschillende bouwfases dateren maakt het interessant om de laagvolgordes met elkaar te vergelijken.

De zachtgele afwerking die op de omlijsting aan de noordgevel aanwezig is, ontbreekt op de portiek aan deze gevel. Hier lijkt onder de moderne grijze verflagen, slechts één oudere verflaag aanwezig en dat betreft een lichtbruine, leverachtige laag (zie volgende pagina's).

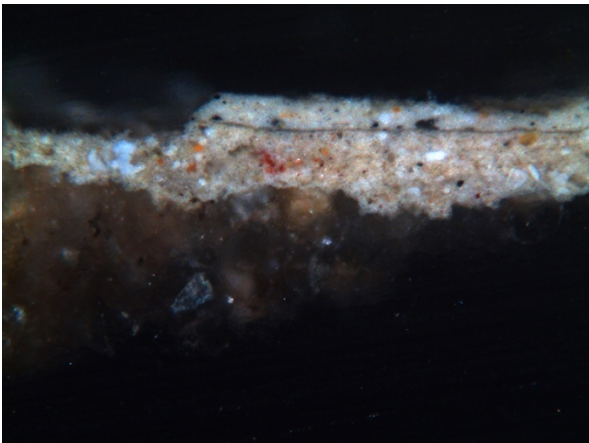
NOORDGEVEL

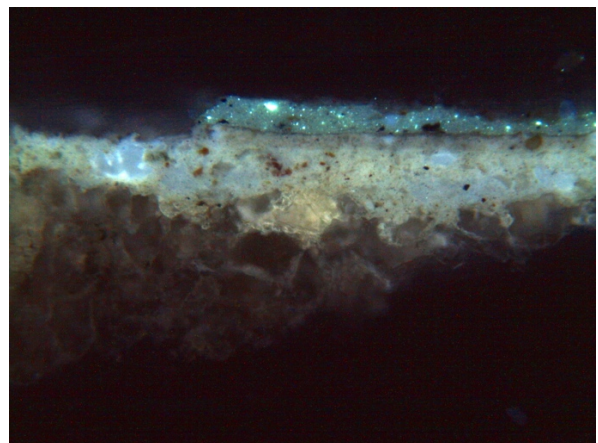
Hoekpilasters van de deuroplijsting: onderzoekslocatie

Stratigrafisch onderzoek op overgang van vlak deel naar profiel. Alleen in het hoekje zijn fragmenten van enkele oude verflagen bewaard gebleven; geel- en bruinig van kleur

*Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-05 (hoekpilaster)
Gepolariseerd opvallend licht, vergroting 100x
Slechts twee oude afwerklaagen aanwezig*

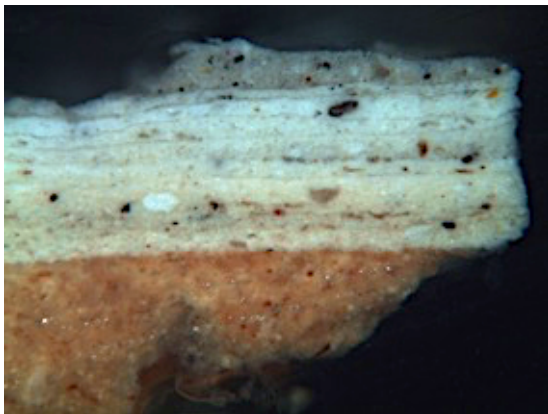
*Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-05 (hoekpilaster)
UV-licht, vergroting 100x
De bovenste afwerklaag bevat zinkwit (dus dateert na 1860)*

Bovenkant van zuil met kapiteel

*Sondering op bladmotief van kapiteel;
restanten van gele en bruinige lagen
gevolgd door grijs*

*Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-34 (kapiteel)
Gepolariseerd opvallend licht, vergroting 100x
Op de terracotta drager ligt een serie lichte, gelige
verflagen, daarna volgt grijs*

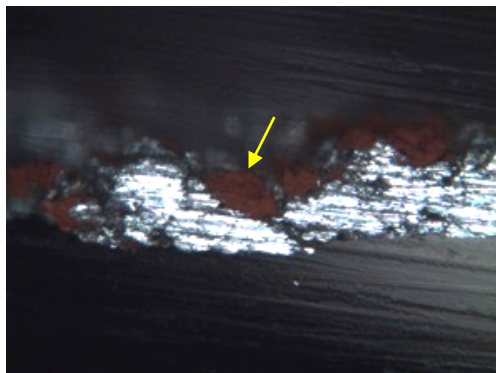
*De zachtgele verflaag op het kapiteel komt bij benadering
overeen met kleurcode F6.15.75*

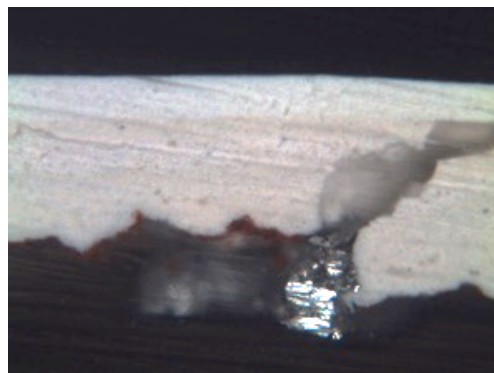
Balkon balustrade met gietijzeren ornamenten

Roodbruine menie- of verflaag (ca **C8.20.60**)

Dwarsdoorsnede van verfmonster **VS-EX-04** (deel 1)
metalen drager met bruinrode laag
Gepolariseerd opvallend licht, vergroting 100x

Dwarsdoorsnede van verfmonster **VS-EX-04** (deel 2)
Fragment metaal met flarden van bruinrode laag
en daarop enkele moderne crèmewitte lagen

De borstwering tussen de zuilen werd pas in 1875 toegevoegd

Op de gietijzeren elementen is dezelfde bruinrode laag aanwezig als op de balustrade van het balkon

Na de rode laag volgt een serie (warm)grijze en roomwitte lagen

Smeedijzeren railing op balkonbalustrade

Onder resp. de huidige crèmewitte en een blauwgrijze verflaag is nog een oudere okergele afwerking aanwezig, verwant aan de afwerking van de rechter ijzeren veranda aan de oostgevel

OOSTGEVEL

Onderzoeklocatie: kapiteel en rondboog

Sondering op bladmotief van kapiteel. Er zijn slechts restanten van één vroegere verfwerking in een bruingelige laag

Op de rondboog en overige onderdelen is dezelfde kleur laag aanwezig

Overzicht verflagen

Periode	Portiek/omlijsting oost	Portiek/omlijsting noord	Balkonbalustrade	Borstwering
21 ^{ste} eeuw	Modern grijs	Modern grijs	Modern crèmewit	
20 ^{ste} eeuw	Modern grijs	Modern grijs	Crèmewit	Crèmewit
Begin 20 ^{ste} eeuw?		Warm grijs		Grijs/ beige lagen
ca 1910?		Bruin – gelige lagen		
ca 1900?	Bruingeel	Bruingeel?	Bruinrood	Bruinrood
1875?	----	Zachtgeel? Verdwenen?		----
1846-1848	----	Zachtgeel?	Verdwenen?	----
Drager	Mortel/pleister	Mortel/pleister	Metaal	Metaal

RAAMPARTIJE

ALGEMEEN

Er is aan de gevels sprake van verschillende raamtypen. De noordgevel, oorspronkelijk de voorgevel van het huis, bevat de meest gedetailleerde (versierde) raampartijen. Ze zijn gebaseerd op de oorspronkelijke ramen uit de bouwtijd (1770) maar in het midden van de 19de eeuw vervangen, naar beneden toe verlengd (met natuurstenen omlijsting) en van decoratieve borstweringen voorzien met ornamenten van terracotta.

Aan de west-, zuid- en oostgevel zijn de ramen eenvoudiger van vorm. Ook hier zijn ze veranderd in het midden van de 19de eeuw (bouwphase 3, 1846).

Alle ramen zijn vervangen tijdens de verbouwing van het pand in 1989-1991. Het kleuronderzoek is daarom gericht op de raamomlijstingen- en kozijnen, en de decoratieve borstweringen aan de noordgevel.

Noordgevel met rijk versierde raampartijen

Zuidgevel met eenvoudiger raampartijen

Westgevel met eenvoudiger raampartijen; de huidige vorm alsmede het Franse balkon (links) dateert uit bouwphase 3 (1846)

*Raampartijen aan noordgevel; gewijzigd, verlengd en met terracotta decoraties verfraaid in bouwfase 3
N.B. Vensters vervangen bij verbouwing in 1989-1991*

Raampartij begane grond, rechts van voormalige ingang

*Onderkant raampartij op begane grond-niveau
Doorlopende stenen vensterbank/waterlijst
Gepleisterde borstwering met ventilatieroostertje en terracotta ornament invulling*

*Onderkant raampartij op verdiepingsniveau
Onderbroken vensterbank / waterlijst
Onderste deel van raamomlijsting van natuursteen met daartussen borstwering met ornamenten
Bovenste deel van omlijsting (raamkozijn) van hout*

NOORDGEVEL

Beschrijving observaties

Puncties op houten deel van raamkozijnen; onder de moderne crèmewitte verf wordt direct op kaal hout gestuit; de oude lagen zijn weggeschuurd →

Houten kozijnen

De houten raamkozijnen zijn vrij strak van vormgeving – een brede, vlakke lijst met tamelijk bescheiden, ondiepe profielen. Voor zover het nog om origineel houtwerk gaat, zijn deze bij schilderbeurten in het verleden zeer grondig geschuurd: bijna overal is onder de laatste moderne verflagen direct het kale hout zichtbaar. Op een enkele plek is in de groeves tussen de profielen nog een klein fragmentje van een oud verflagenpakket achtergebleven. Doordat het om zeer kleine sporen gaat, is het bijzonder moeilijk om deze te bestuderen en analyseren.

Op het houten kozijn van de deuromlijsting van de voormalige entreepartij, is in een groef tussen het buitenste, vlakke deel en een profiellijstje, een fragment aangetroffen van het oude verflagenpakket, dat hier compleet bewaard lijkt te zijn gebleven. Het gaat echter om een zodanig klein stukje, dat het erg lastig is om de opeenvolgende lagen goed te observeren, beschrijven en te matchen met de kleurwaaier. Wat wel goed zichtbaar is, is dat het eerste aantal verflagen grijs van kleur waren en de daaropvolgende afwerkfasen steeds warmer van nuance worden (gelig, geelbeige, bruingelig etc).

Onderzoeklocatie op houten omlijsting/kozijn van centrale voormalige deurpartij

Punctie in groef tussen vlak deel en profiel

Detail: de eerste lagen zijn grijs, daarna gelige, warmbeige en bruinige lagen, gevolgd door geelwit en modern crèmewit

Op de omlijsting van het raam boven de centrale entreepartij werd op de meeste plekken ook vastgesteld dat het houtwerk ófwel vervangen is, ófwel kaalgeschuurd t.b.v. de meest recente schilderbeurten – alleen op één van de krulornamenten onder de architraaf is een zweem gevonden van een oude grijze verflaag.

Uit het stratigrafisch onderzoek kan dus niet meer dan geconcludeerd worden dat de raam- en deurkozijnen in de eerste afwerkstadia grijs van kleur waren en de kleurafwerking vervolgens verschoof naar warmere, geel- en bruinige tinten. Deze tendens komt echter goed overeen met de op andere gevelonderdelen waargenomen kleurontwikkeling (timpaan, terracotta versieringen, e.d.).

Onderzoeklocatie op ornament aan omlijsting van balkondeur

Sondering op gesneden ornament

Vaag zichtbaar is een oude grijze verflaag

Stenen deel van raamomlijstingen

Stenen deel van raamomlijsting

Op het stenen deel van de raamomlijstingen / kozijnen, dat de borstwering flankiert, is een beperkt verflagenpakket gevonden. Deze onderdelen zijn in bouwphase 3 toegevoegd, samen met de borstweringen en overige gevelversieringen. Mogelijk waren deze onderdelen aanvankelijk onbeschilderd, zoals de overige natuurstenen onderdelen (basement en waterlijsten). Dit is echter lastig vast te stellen.

De eerste verflaag is een middengrijze kleur die vrijwel identiek is aan de op de houten en terracotta onderdelen aanwezige (eerste) grijze afwerklaag. Daarna volgt een warme okergeel, gevolgd door een iets lichter/frissere geeltint. Vervolgens een aantal crèmewitte lagen waaronder de huidige zichtlaag. Deze kleurverschuiving volgt dus min of meer dezelfde als op de overige geschilderde gevelonderdelen gevonden is – kort gezegd van grijs naar geel naar roomwit - alleen zijn deze onderdelen een stuk minder vaak geschilderd dan de andere (of zijn er tussendoor verflagen weggeschuurd).

Het ligt voor de hand dat het onderste deel van de omlijstingen dezelfde kleur(afwerking) had als het bovenste deel, ongeacht de materiaalsoort, dus de hier aanwezige laagopbouw vertelt ons ook (in beperkte mate) iets over de houten raamkozijnen.

Sondering: grijze laag (pijl) gevolgd door twee gele, dan roomwit

Borstweringen

De borstweringen onder de ramen zijn toegevoegd in bouwfase 3 (1846-1848) en zijn voorzien van terracotta versieringen zoals we die eerder zagen aan de daklijst (sierconsoles). Op begane grond niveau zijn de versieringen in de borstweringen iets rijker van uitvoering dan op verdiepingsniveau.

Er is een beperkter verflagenpakket aanwezig op deze elementen dan op de eerder besproken terracotta ornamenten, bovendien wijkt de laagvolgorde en kleurontwikkeling hier enigszins vanaf.

Ook hier is de eerste afwerklaag een grijze laag, identiek aan de kleur op de consoles en het houtwerk van de timpaan. Hierna volgt in plaats van een gele afwerking, een licht warm grijsbeige laag. Daarna geen verdere gele lagen meer, zoals op de andere ornamenten, maar twee rozige afwerkingen: eerst een licht bruinroze (terra-achtig) verflaag, en daarna een iets sterkere gekleurde bruinroze. Deze laatstgenoemde doen denken aan de roze afwerking die op de gepleisterde hoekpilasters is aangetroffen en zijn hier mogelijk verwant aan (daterend uit hetzelfde afwerkstadium).

Borstwering met sierelementen van terracotta (raam op verdiepingsniveau)

Onderzoeklocaties (sonderingen) op de borstwering

Referentie: roze lagen op hoekpilasters

Kleurmatching

*Eerste afwerking: grijs
H2.05.55*

*Tweede afwerking: grijsgeelbeige
G0.10.80*

*Derde afwerking: licht bruinroze
E8.15.65*

*Vierde afwerking: sterker bruinroze
E0.25.55*

DEUREN

WESTGEVEL

Tuindeur rechts van serre

De tuindeuren in de westgevel dateren vermoedelijk uit de tweede helft van de 19de eeuw. Eén stel tuindeuren is (mogelijk in 1875) verplaatst van deze gevel naar de voormalige voorgevel (noordgevel).

Op de deurstijl van de linkerdeur is stratigrafisch onderzoek uitgevoerd; er zijn verschillende oude verflagen bewaard gebleven, al lijkt het pakket niet helemaal volledig.

Op een witte grond ligt een zachtgele afwerklaag. In verfdwarsdoorsnede is hierop nog een iets donkerder gele verflaag zichtbaar. Hierna volgen enkele donkere afwerkingen; eerst een diep donker(blauw)grijs, daarna een diep flessengroen, daarna een paarsachtig diep donkergrijs-zwart (zie ook kleurmatching op de volgende pagina). Daarna volgt een crèmewitte verflaag met een duidelijk zichtbare kwaststreeptextuur. Hierna een aantal lagen gebroken wit, waaronder het huidige roomwit.

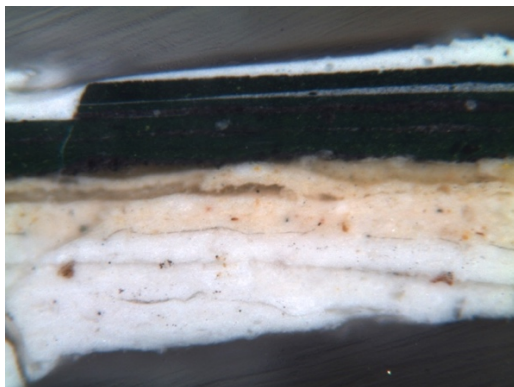
Dezelfde laagvolgorde is aangetroffen op de deur in de voormalige hoofdentree in de noordgevel.

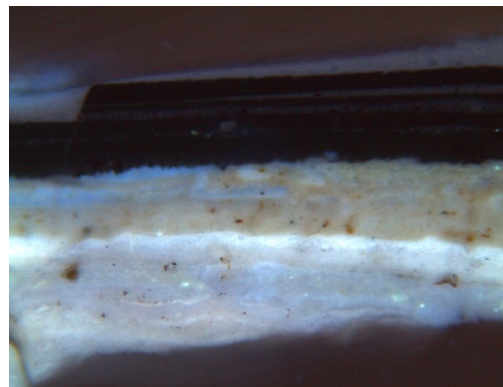
Tuindeur rechts van de serre, onderzoekslocatie

Sondering op deurstijl. De eerste afwerking is een zachtgele kleur op een witte grond. Daarna volgen 3 zeer donkere afwerkstadia, vervolgens enkele in gebroken wit

Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-44 (tuindeur)
Gepolariseerd opvallend licht

Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-44 (tuindeur)
UV-licht

NOORDGEVEL

Deur in voormalige hoofdentree

De deur in de voormalige hoofdentree betreft een deur die vanaf een andere locatie (vermoedelijk de westgevel) hiernaartoe is verplaatst. Deze tuindeuren dateren vermoedelijk uit het einde van de 19de eeuw. Op de deur zijn dezelfde lagen aanwezig als op de tuindeuren in de westgevel; het lagenpakket is hier iets completer. Op een witte grond ligt een zachtgele verflaag, gevolgd door een iets donkerder (warm)geel. Daarna volgen de drie opeenvolgende zeer donkere afwerkingen; de eerste blauwgrijs van toon, de tweede diep donkergroen, en de derde paarsgrijs-zwart. Hierna enkele lagen gebroken (room)wit.

Deur in voormalige hoofdentree, noordgevel

Kleurtrap op deurstijl: lichtgeel, sterker geel en diep donkergroen

OOSTGEVEL

Voordeur

Op de huidige voordeur in de oostgevel werden onder de moderne verflagen geen oude afwerkstadia gevonden. Het hout is dus bij een schilderbeurt in het verleden flink opgeschuurd of (deels) vervangen.

Huidige voordeur in de oostgevel

Detail van middenstijl; punctie toont kaal hout

Kleurmatching

Lichtgeel: ca **F6.15.80** (noordgevel)

Lichtgeel (westgevel) **F2.20.70**

Sterker geel (noordgevel): **F0.25.70**

Diep donker blauwgrijs-zwart:
ca. **ON.00.15**

Donker (flessen)groen: ca. **L0.15.20**

Paarsachtig zwart: ca. **W0.05.15**

SERRE WESTGEVEL

De houten serre aan de westgevel werd in 1916 gebouwd naar ontwerp van Jan Stuivinga, en deze verving op dat moment een eerdere ijzeren serre, die samen met de veranda's aan de oostgevel in 1875 waren aangebracht (bouwfase 5). In de huidige situatie, en vermoedelijk sinds de verbouwing in 1998-1991 (bouwfase 12) is deze houten serre, net als de nog wel aanwezige laat 19de-eeuwse ijzeren veranda's aan de oostgevel, in een roze kleur geschilderd. Dit levert een speciaal beeld op en het huis staat hierdoor in de wijde omgeving bekend als het huis met de roze veranda. De roze kleur heeft ook voor de bewoners van het huis een speciale betekenis. Aan deze kleur wordt duidelijk gehecht.

Op een foto uit de jaren twintig van de 20ste eeuw is de serre te zien in vermoedelijk haar eerste, oorspronkelijke kleurstelling. De foto is zwart-wit, maar geeft ons toch belangrijke informatie. De afwerking van de serrestructuur is bijvoorbeeld duidelijk tamelijk licht, terwijl de ramen, roedes en borstwering donkerder van tint zijn. Verder lijken de twee kleuren qua toon (donkerte) ongeveer hetzelfde te zijn als die op de ramen aan de gevel.

Het oude beeld van de serre is erg waardevol gebleken – dit omdat bij het stratigrafisch onderzoek vrijwel nergens op het houtwerk van de serre nog oude verflagen werden gevonden. Middels puncties (topografisch onderzoek) is het houtwerk systematisch afgelopen om eventuele sporen van eerdere lagen te detecteren. Onder de huidige roze verflaag zijn slechts twee eerdere varianten roze aanwezig uit de recentste periode. Daaronder wordt vrijwel overal direct op kaal hout gestuit. Slechts op twee locaties, in groefjes tussen de panelen en profieltjes van de betimmering, werden enkele zeer fragmentarische sporen van oudere afwerkingen gevonden. Deze zijn, voor zover mogelijk met een loep bestudeerd en er zijn verfmonsters van genomen. Op een opgaand deel van het houtwerk in het portiek links is een lichtgele kleur gevonden.

De serre aan de westgevel naar ontwerp van Jan Stuivinga (bouwfase 7: 1916) in de inmiddels 'kenmerkende' roze kleurstelling (pijl: onderzoekslocatie)

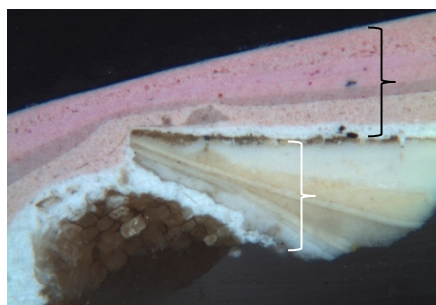

Foto van de westgevel met houten serre, ca. 1920-1930

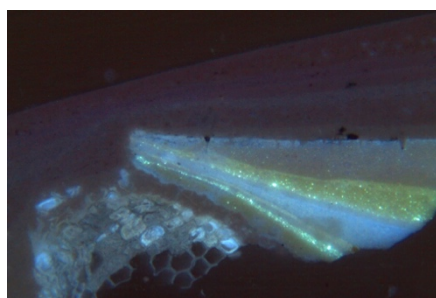
Bron: beeldbank HUA

In een groef tussen paneel en profiel is nog een fragment aanwezig van een eerdere verfafwerking: lichtgeel

Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-49 (opgaand deel van serre)
Boven: gepolariseerd opvallend licht
Onder: UV-licht, vergroting 100 x

Onder de drie roze afwerkingen, waarvan de eerste is aangebracht op een witte grond, is plaatselijk een stukje van een ouder verflagenpakket bewaard gebleven: het gaat om meerdere lichte, gelige lagen

Op de borstwering, ter hoogte van de linker afgeronde hoek van het vooruitstekende deel van de serre (de erker), werd op een randje een heel andere observatie gedaan: hier is onder de roze lagen een restant aanwezig van een zeer donkere oude verfafwerking. In de bijbehorende dwarsdoorsnede is te zien hoe op een aanvankelijke lichte (gelige) verflaag, een witte grond ligt met een diep donkergrijs laag en daarop een dunne (restant van) een groene afwerklaag, alvorens een plamuur- en grondlaag zijn aangebracht voor de huidige, roze afwerking.

De donkere lagen zijn vermoedelijk verwant aan de donkere lagen op de tuindeuren van deze gevel.

Onderzoekslocatie op afgeronde hoek

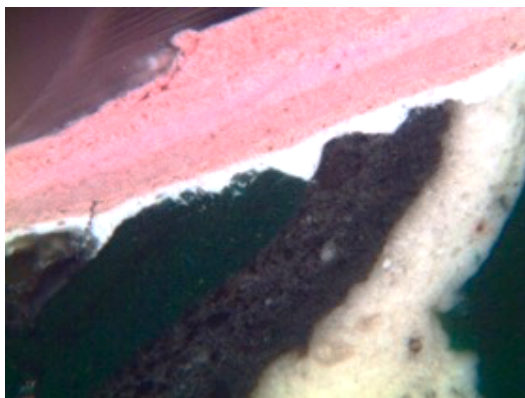
Sondering waarin een oude, zeer donkere afwerklaag zichtbaar is

Andere punctie waarin donkere laag zichtbaar is

Kleurmatching is hier heel moeilijk vanwege de weinige kleursporen; maar de oude donkere verflaag lijkt een blauwe zweem te hebben, zoals de eerste donkere laag op de tuindeuren

Dwarsdoorsnede van verfmonster **VS-EX-10**
Gepolariseerd opvallend licht, vergroting 100x
Onder het roze resp. lichtgelig, donkergrijs en donkergroen

Dwarsdoorsnede van verfmonster **VS-EX-43**
Gepolariseerd opvallend licht, vergroting 100x
Lichte laag (onderin) gevolgd door donkergrijs, groen en huidige roze afwerking

VERANDA'S OOSTGEVEL

De ijzeren veranda's aan de oostgevel zijn typische laat 19de-eeuws elementen. Ze zijn in 1875 (bouwfase 5) aan het pand toegevoegd, en opgebouwd uit een ijzeren constructie die voorzien is van terracotta versieringen in de balustrade en de overkapping.

Beschrijving observaties

Op de rechterveranda is onder drie opeenvolgende (moderne 20ste-eeuwse) roze afwerkingen één eerdere kleurafwerking aanwezig: een bruingroen-gele laag (ietwat 'mosterd'-kleurig). In het roze is in de opeenvolgende varianten (schilderbeurten) een verschuiving te zien van een koel roze, naar een meer lila-roze, naar het huidige, iets warmere roze.

De rechter veranda aan de oostgevel

Detail van onderkant van veranda: Ijzeren basis, balusters, terracotta versieringen (krullen)

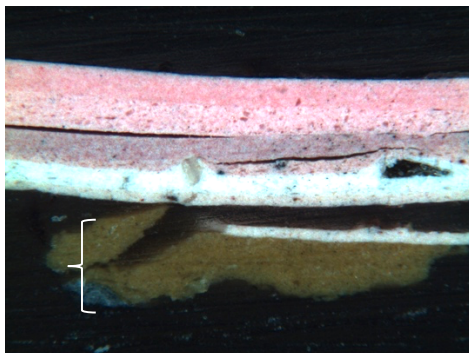
Onderzoekslocatie onderaan ijzeren stijl

Sondering op basementje

Sondering op railing

Dwarsdoorsnede van verfmonster VS-EX-46

(basement van ijzeren zuiltje)

Gepolariseerd opvallend licht, vergroting 100x

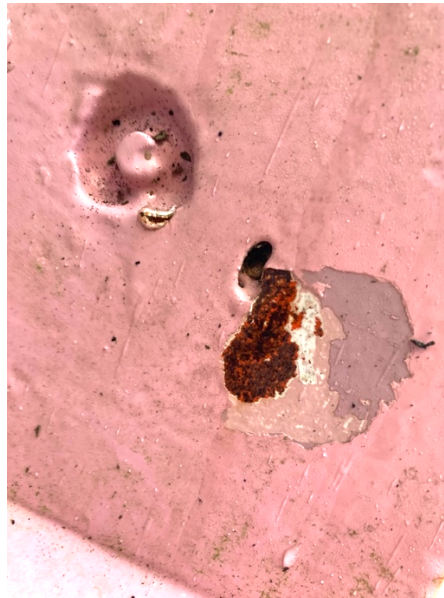
Op de ijzeren drager ligt een groengele verflaag (aangeduid), daarna drie roze afwerkingen

Op de linker veranda zijn dezelfde drie roze verflagen aanwezig als op de rechter, daaronder hier echter geen ‘mosterd’-bruingeel, maar een bruinrode afwerking, die op een oranje menielaag is aangebracht. Het lijkt erop dat het lagenpakket op deze veranda minder compleet is; het is goed mogelijk dat bruingele (‘mosterd’) laag hier is weggehaald, of dat delen van het ijzerwerk zijn vervangen en deze daardoor hier niet wordt gedetecteerd.

Het ligt namelijk erg voor de hand dat de veranda's, die dezelfde vormgeving en detaillering hebben, in de oorspronkelijke opzet en situatie ook dezelfde kleurafwerking hadden. Het is niet erg aannemelijk dat de linker veranda roodbruin was afgewerkt en de rechter bruingeel.

Punctie op ijzeren deel van linker veranda

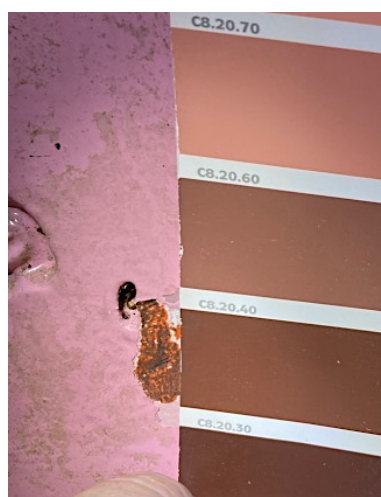

Sondering: drie opeenvolgende roze afwerkingen, daaronder bruinrode verflaag op oranje menie

Kleurmatching

*Bruingeel ('mosterd'): ca **F2.30.40***

*Roodbruin: ca **CB.20.30***

*Huidig roze: ca **B2.10.70***

KLEURONTWIKKELING GEVELBEELD HUIS SANDWIJCK

ALGEMEEN

Tijdens de kleurhistorische verkenning kon, ondanks het gegeven dat veel van de (houten) gevelonderdelen bij verbouwingen en ingrepen in het verleden vervangen zijn, en het lagenpakket op veel onderdelen nogal aangetast bleek (weggeschuurd), toch een redelijk goed beeld worden verkregen over de *globale* kleurontwikkeling van de gevel(s), maar geen *volledig* beeld worden geschetst van alle afwerkstadia die het huis heeft gekend. Om de meest 'relevante' historische kleurstadia vast te stellen zijn de eerder genoemde opeenvolgende bouwfasen (die van grote betekenis zijn geweest voor de huidige vorm en uitstraling van de gevels), als uitgangspunt genomen met als doel om het bijpassende kleurbeeld bij deze fasen te achterhalen en 'reconstrueren'. Daarbij moet vermeld worden, dat dit op basis van de onderzoeksmethode en -resultaten vrij ver kon worden achterhaald, maar dit door de ontbrekende informatie nooit helemaal compleet, of met volledige zekerheid kan worden vastgesteld. Op de vlakken waar de materiële informatie ontbreekt, of het om welke reden dan ook niet mogelijk is om lagen aan elkaar of aan bepaalde periodes te relateren, is er in zekere zin en tot zekere hoogte sprake van een *educated guess*.

BOUWFASE 1: 1770

Het precieze gevelbeeld ten tijde van de bouwtijd (1770) is wat betreft kleurafwerking niet of nauwelijks meer te achterhalen. Dit komt voornamelijk door de grote wijzigingen die zijn aangebracht bij een ingrijpende verbouwing in het midden van de 19de eeuw (bouwphase 3, 1846-1848). Daarbij werd vermoedelijk wel een deel van de gevels en/of de afzonderlijke gevelonderdelen behouden, maar bij enkele opeenvolgende latere aanpassingen en verbouwingen, niet in de laatste plaats tijdens de renovatie in de jaren 1989-1991 (bouwphase 12), zijn ook weer veel oude onderdelen vervangen.

Het huidige gevelbeeld toont verder een combinatie van allerlei opeenvolgende bouwfasen, waarin de oorspronkelijke opzet, vormgeving en detaillering behorend bij de eerste bouwphase, nog maar beperkt herkenbaar is. Het kleurbeeld vast te stellen uit die periode is daarom niet persé het meest waardevol of relevant (voor het maken van keuzes m.b.t. een aan te brengen nieuwe kleurstelling).

Om iets te kunnen zeggen over de oorspronkelijke afwerking van de gevel in deze tijd, kan het beste worden gekeken naar de prenten uit 1829 uit de collectie van het Utrechts Archief. Hierbij moet vermeld worden dat enkel interpretaties kunnen worden gedaan m.b.t. hoe de toonwaarden van de verschillende gevelonderdelen zich tot elkaar verhouden; bijvoorbeeld dat de kleur van de daklijst en de uromlijsting lichter is dan die van het metselwerk, dat de hoekpilasters juist om en nabij dezelfde toon lijken te hebben als het metselwerk (deze dus iet 'afsteken'), de ramen donkerder lijken te zijn dan het overige houtwerk, etc. Over kleur kunnen deze prenten ons natuurlijk geen informatie geven. Bovendien ligt het voor de hand dat ten tijde van het maken van deze prenten, de gevel al een aantal herschilderbeurten had gehad sinds de bouw in 1770 en er qua kleurafwerking op dat moment al kan zijn afgeweken van het eerste, oorspronkelijke kleurbeeld.

Prent van rond 1829 uit de collectie van het Utrechts Archief

Prent van rond 1829 uit de collectie van het Utrechts Archief

BOUWFASE 3: 1846-1848

Deze bouwfase is zeer bepalend geweest voor de huidige vorm en uitstraling van de gevel van Huis Sandwijck. Vooral de voormalige voorgevel (en de zuidgevel) drukken deze bouwfase mooi uit. De zuidgevel omdat deze pas in die tijd gebouwd is, en de noordgevel omdat deze toen ingrijpend veranderd is en verfraaid met allerlei ornamenten en decoraties. Omdat bekend is dat juist deze elementen: de borstweringen, de terracotta gevelversieringen en de portiek rond de voormalige hoofdentree, in deze tijd zijn aangebracht, is het goed mogelijk geweest om te achterhalen wat de bijbehorende kleurstelling is geweest – daarvoor moest simpelweg vastgesteld worden wat de *eerste* aanwezige kleurlaag op deze elementen uit 1846 is, en van daaruit kon dit vergeleken worden met de andere (oudere en nieuwere) onderdelen. Hieruit kon het volgende worden opgemaakt.

Het was vrijwel zeker *niet* de bedoeling dat de in deze bouwfase toegevoegde terracotta elementen als zodanig herkenbaar waren. Deze ornamenten werden meestal meegeschilderd met de omgeving, of van een materiaalimitatie voorzien (een steenimitatie of simpelweg een steenkleur). Ook aan de gevel van Huis Sandwijck lijkt dat laatste het geval: de eerste (vroegste) verflagen zijn grijs van kleur en het lijkt erop dat hier de bedoeling van was om ze als van steen te laten ogen.

De eerste afwerklaag is middengrijs van tint, aangebracht op een witte grondlaag of dunne pleisterlaag, en ligt dichtbij de natuursteenkleur van het basement en de waterlijsten. Ook het (blote) pleisterwerk van de hoekpilasters, dat in deze fase vermoedelijk nog ongeschilderd in zicht was, ligt dichtbij deze grijstint (zoals middels stratigrafisch onderzoek kon worden vastgesteld door de aanwezige verflagen plaatselijk weg te krabben). De ornamenten in de borstweringen onder de ramen, waren waren óók van een vergelijkbare grijstint voorzien, net als de het houtwerk van de centrale timpaan (omlijsting, paneel en gesneden ornament).

Dit wijst er dus op, dat in bouwfase 3 *al* deze onderdelen grijs van kleur waren: sommige door de ‘natuurlijke’ kleur van het onbeschilderde materiaal (steen dan wel pleister), en andere (houten en terracotta onderdelen) door deze een bijpassende verflaag te geven. Na bovengenoemde eerste, middengrijze verflaag volgt nog een tijdje een afwisseling van lichtere en soms donkerder grijstinten. Allen zijn tamelijk warm van nuance (met een gelige of rossige ondertoon). Ook dit komt overeen met de laagvolgorde op de timpaanonderdelen.

Het enige element waar enige onzekerheid over bestaat is de omlijsting / portiek rondom de voormalige hoofdentree. Het is mogelijk dat deze aanvankelijk onbeschilderd was en grijs van kleur zoals de rest (zoals wordt vermoed van de hoekpilasters). Maar het kan ook zijn, dat deze wel direct van een kleurlaag werd voorzien (om eventuele verschillen tussen de mortels/ het pleisterwerk uit verschillende fasen te verbloemen). De eerste verflaag op dit onderdeel is een zachtgele laag. Als deze direct in 1846-1848 is aangebracht, betekent dit dat er een kleurdifferentiatie aanwezig was en een benadrukking van het centrale deel van de gevel (zie volgende pagina).

Digitale impressie van kleurbeeld in bouwfase 3 (1846-1848) versie onbeschilderde entree

Digitale impressie van kleurbeeld in bouwfase 3 (1846-1848) versie gele entree

BOUWFASE 5: 1875

Bouwfase 5 is ook nogal van betekenis voor het gevelbeeld geweest, omdat in deze tijd de ijzeren veranda's werden toegevoegd, waarvan de twee aan de oostgevel nog altijd bestaan. Verder werd in deze periode de hoofdentree verplaatst van de noordgevel naar de oostgevel. Deze bouwphase komt dus vooral goed tot uitdrukking in de oostgevel. Uit de resultaten van de kleurverkenning kan voorts voorzichtig geconcludeerd worden, dat rond deze periode de kleurafwerking van de houten, gepleisterde en keramische gevelonderdelen veranderde van *grijs* naar *geel*. Hierin lijkt er een differentiatie te hebben bestaan van een wat donkerder geel op de hoekpilasters kozijnen, en lichtere borstweringen, ornamenten en gevelbekroning. De veranda's kregen een bruingele (mosterd)kleur. De natuurstenen elementen (basement en waterlijsten) bleven onbeschilderd, waardoor deze als horizontale belijning 'af ging steken' ten opzichte van de rest; dit is ook goed te zien op oude beelden van de gevel. De gele kleurafwerking werd bij vervolgschilderbeurten enkele keren herhaald (in verschillende varianten en nuances welke niet allemaal in detail in kaart zijn gebracht).

Digitale impressie van kleurbeeld in bouwfase 5 (1875); gedifferentieerde geeltinten

BOUWFASE 7: 1916

In bouwfase 7 werd aan de westgevel de huidige houten serre gebouwd, die deze gevel een typisch vroeg 20ste eeuws aanzicht heeft gegeven.

Verder lijkt het erop, dat in deze periode (of in ieder geval zo vanaf rond 1900) voor het eerst een kleur aan de gevel werd geïntroduceerd die later in een nieuwe vorm weer terugkeerde en inmiddels een bijzondere betekenis heeft gekregen: roze.

In tegenstelling tot het huidige, vrij sprekende en 'zoete' roze, ging het dik 100 jaar geleden echter om een veel meer bestorven (bruinachtig) roze. En het was niet aangebracht op de serre en veranda's, maar op de hoekpilasters van de gevel, en op de decoratieve borstweringen onder de ramen van de noordgevel.

Het houtwerk was in deze tijd nog geel geschilderd, maar in een warmere (rossiger) variant dan in de voorafgaande gele afwerkstadia (zoals getoond op de vorige pagina). De verdeling 'licht-donker' in de raampartijen sloeg om: de kozijnen werden nu in een lichtere tint geschilderd, en de ramen juist in een donkerder nuance. Dit laatste kon niet uit het kleuronderzoek worden geconcludeerd (omdat alle ramen vervangen zijn), maar is te zien op een beeld van het huis rond 1920-30 (zie p. 40). Hierop is ook de 'nieuwe' houten serre te zien, welke op dat moment een lichte afwerking heeft (zachtgeel, zoals is gebleken uit het kleuronderzoek) eveneens met donkere ramen, die beide op de oude foto qua toon en nuance identiek lijken te zijn aan de raamkozijnen in de gevel. Verder lijkt het erop dat de ijzeren veranda's uit 1875 in dit stadium nog altijd de bruingele 'mosterd'kleurige afwerking hadden (of die opnieuw kregen).

De ingangspartijen (portieken) aan de noord- en oostgevel vertonen op een zeker moment een 'lever'-kleurige afwerking die, zowel qua laagvolgorde of '-logica', als qua esthetiek en tijdsbeeld, heel goed bij dit kleurstadium kan hebben gehoord. Het resultaat van deze kleurafwerking op de verschillende elementen is een gevelbeeld dat veel gedifferentieerder is dan in de voorgaande fasen; maar qua nuances en toonwaarden toch harmonieus oogt, terwijl sommige onderdelen en karakteristieken van de gevel veel meer worden benadrukt dan daarvoor het geval was. De kleuren passen erg in de periode eerste kwart van de 20ste eeuw.

Digitale impressie van kleurbeeld in bouwfase 7 (1916); gedifferentieerd in roze en geeltinten

VAN MONOCHROOM NAAR GEDIFFERENTIEERD

BOUWFASE 3: 1846-1848

BOUWFASE 5: 1875

BOUWFASE 7: 1916

BOUWFASE 12: 1990-2020